

Bergê Dûyê

2022

Folkilore Kurdi

Wêje, Ziman, Mêjû, Civak û Kelepûr

Kürt Folkloru

Edebiyat, Dil, Tarih, Toplum ve Kültürel

Komeka Vekoleran

Editörlü Kitap

Senterê Zaxo Bo Vekolînên Kurdî

Pertûk

Folklorê kurdî
Wêje, Ziman, Mêjû,
Civak û Kelepûr

Kürt Folkloru
Edebiyat, Dil, Tarih,
Toplum ve Kültürel

Ji nivîsîna

Komeka Vekolera

Berg

Bergê Dûyê 2022

Dizayn û Berg

Warhêl 'Ebdulbaqî
Remziya Xelîl Ehmed
Şîrîn Xerîb Salih
Hêlan Tewfîq Îsma'îl
Sara Feyaz Teyîb
Îman 'Ebd Mehcub
Fatma Xald 'Ezîz

Rêxer

Pale 'îsa

ISBN

978-9922-9167-8-1

Jimara
Sipardinê

D- \2516\22

Zakho Centre
for Kurdish Studies
مەڵگە چاڕین بێن بێرەستبە بو
سەنەری زەخو بو فەلسەفەتەنێن مەزەبێ

zcks@uoz.edu.krd +964 (0) 751 536 1550
Iraq-Kurdistan Region, Zakho- University of Zakho

Folklorê kurdî

Wêje, Ziman, Mêjû, Civak û Kelepûr

Nesim SÖNMEZ

Haşim ÖZDAŞ

Mahmut DÜNDAR

Necat KESKİN

Ahmet KIRKAN

İlyas SUVAĞCI

Hikmettin ATLI

Mustafa ASLAN

Engin KORKMAZ

Veysel BAŞÇI

Shahab VALİ

Ramazan PERTEV

Tekin ÇİFÇİ

Şehmus KURT

Kenan SUBAŞI

Nurettin ÇİFTÇİ

Mahsum ASLAN

Selahattin POLATOĞLU

Nevzat EMİNOĞLU

Zana KARAK

Kawar Maasom ABDULQADER

Zana KARAK

Seher BİŞAROĞLU

Kerem ENGİN

Zeynelabidin ZİNAR

Sevim Uluç SUBAŞI

Eşref BURAN

Leyla KAPLAN

Burhan DOĞAN

Ziyattin YILDIRIMÇAKAR

Abdurrahman İBRAHİMOĞLU

Cahit BENEK

Ayhan YILDIZ

Ibrahim TARDUŞ

Ahmet KAN

Mustafa BORAK

Halime UÇAR

Roşan LEZGİN

Mustafa ASLAN

Bahar ENÇ

Hacı TANSU

Melahat ULUÇ

Serhat KAYA

PÊŞKÊŞKIRIN

Hisên Osman Abdulrehman

Ebdulselam Necmedîn Ebdullah

PIRNAVÎYA CUREYÊN VEGÊRANA GELÊRÎ Û NESTANDARTBÛNA WAN DI KURDÎYÊ DE

Dr. Kenan Subaşı

Beşa Ziman û Çanda Kurdî- Zanîngeha Mardin Artuklu/ Turkîya

PUXTE:

Folklor wate bi maneya xwe zanista gel, dîsîpleneke berfireh û piraî ye. Ev zanist afirandin û jinûveafirandinên berdewam ên mirovan vedikole ku ew bi rêya neqilkirina zimanî û teqlîdê di warê zanîn, fikir û hunera gel da pêk tên. Bêguman ne pênasayek ne jî nêrîneke yekalî dê tu carî têrî têgehiştina vê zanistê neke. Peywendîya wê bi zanistên din re, qadên ku lê parve bûyî, karîgerîya wê û gelek babetên din hêjayî nirxandinên kûr in bo têgehiştina folklorê. Loma ji nêveka duyem a sedsala 19an bigirin ta niha ji bo têgehiştina folklorê gelek xebat, komxebat, kongreyên navneteweyî pêk hatine. Di van xebatan da ji alîyê pênasê, naverok, şewaz û tesnîfê ve gelek xebat rû dane. Folklor xisûsen piştî ku weku dîsîplînekê hatîye nirxandin, hewcedarî bi polînkirina keresteyên wê hatîye û gelek ceribandînan polînkirinê bo hatine pêkanîn. Di nav Kurdan da xebat û ceribînine bi vî rengî di nêveka ewil a sedsala 20an da çê bûne. Lê ji ber qutbûn û dewamnekirina van xebatan û parçebûna Kurdistanê û peywendîya lawaz a di nav Kurdan da û nebûna perwerdeya bi Kurdî hê jî standardek di warê pênasekirin, polînkirin û navdanîna keresteyên folklorê da çênebûye. Ev xebat nîqaşa vê standartnebûnê ye ku êdî weku pêwîstîyeke sereke xwe bi vê qada Kurdî dide hîskirin. Qada lêkolîn û nirxandina vê gotarê bi keresteyên devkî anku bi edebîyata gelêrî hatîye sînorkirin ku ew jî weku sê pişkên sereke; vegêrana gelêrî, helbesta gelêrî û yên derveyê van hatîye senifandin. Di nav van pişkan da ji bo vê gotarê dê bi tenê vegêrana gelêrî û cureyên wê bê nîqaşkirin. Hewcedarîya pênasê, polînkirin û navdanîna standart a keresteyan encama netewebûnê ye. Çimkî di nav Kurdan da bi awayekî herêmî jixwe heya îroj navek li keresteyên folklorî dihat kirin û bi awayekî lokal û teng civakên Kurdan di nav xwe da hev li ber dixistin ku mebest ji van cure û keresteyan çî ye. Lê îroj heke em Kurdan weku neteweyeke yekpare û Kurdî jî zimanê vê neteweyê qebûl bikin, em mecbûr in ji bo standardîzasyonê di vî warî da kar bikin. Bi vê armancê di vê xebatê da ji berê (nêveka yekem a sedsala 20an) heya niha xebatên li ser folklorê Kurdî yên weku xebatên folklorî yên Kurdên Kavkazê, kovara *Hawar, Ronahî, Asoy Folklor, Folklorê Kurdan*, xebatên Enstîtuya Keleporî Kurdî û xebatên Weqfa mezopotamyayê (*Folklorê Me, Folklor û Ziman* û Komxebata Termînolojîya Folklorê) weku bingeh hatîye hilbijartin. Li gorî van xebatan hin tesbît û encam hatine danîn û ceribîneke navdanîne ya van cureyan hatîye kirin û weku pêşnîyaz hatîye parvekirin.

Peyvên Serekî: *Folklorê Kurdî, Vegêrana Gelêrî, Polînkirin, Cure, Navdanîna, Standardîzasyon*

Destpêk:

Folklor wate bi maneya xwe zanista gel, dîsîpleneke berfireh û pîralî ye. Ev zanist afirandin û jîndûveafirandinê berdewam ên mirovan vedikole ku ew bi rêya neqilîkirina zîmanî û teqlîdê di warê zanîn, fikir û hunera gel da pêk tîn. Bêguman ne pênaseyek ne jî nêrîneke yekalî dê tu carî têrî têgêhiştina vê zanîstî neke. Peywendîya wê bi zanîstên din re, qadên ku lê parve bûyî, karîgerîya wê û gelek babetên din hejariyê nixrandinê kûr in bo têgêhiştina folklorê. Loma ji nîveka duyem a sedsala 19an bigirin ta niha jî bo têgêhiştina folklorê gelek xebat, komxebat, kongreyên navneteweyî pêk hatine. Di van xebatan da ji aliyê pênase, naverok, şewaz û tesnîfê ve gelek xebat nû dane. Folklor xisûsen piştî ku weku dîsîplîneke hatîye nixrandin, hewcedarî bi polînkîrîna keresteyên wê hatîye û gelek ceribandînen polînkîrînê bo hatîne pêkanîn.

Di nav Kurdan da xebat û ceribîninê bi vî rengî di nîveka ewil a sedsala 20an da çê bûne. Xisûsen di nav Komaleyê Kurd ji bo Belavkirina Zanîne û Weşanan (Kurd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti) da gavên ewil hatîne avêtin û hewldana berhevkarî û polînkîrîna keresteyên folklorê hatîye dayîn û heya radeyekê jî bi ser ketine. Lê ji ber şertên konjokturel ên wê serdemê komaleyê nekarîye karên xwe yê di vî warî da bidomîne û xebatên wan ên li ser folklorê nîvco mane (bnr. Yıldırım û yê din: 2013: 60-61). Lê di çarçoveya vê gotarê da ji bo me xala herî balkêş a xebatên wê komaleyê ew e ku lîteratur bi piranî bi zîmanê Tirkî hatîbû danîn. Loma xebatên komaleyê jî bo binavkirin û standartkirina cureyên folklorê dê zêde mîfadar nebe. Piştî vê qonaxê li nav Kurdên Kavkazê di destpêka salên 1930yî û dîsa di heman salan da di nav Kurdên Bakur ên li bin xetê yê ku li derdora kovara *Hawar, Ronahî, Roja Nû* berhev bûbûn û helbet di nav Kurdên Başûrê Kurdistanê da yê ku li dora kovarên *Zarî Kirmançî û Gelawêjê* kom bûbûn, xebateke mezîn bo berhevkarî, polînkîrîn û weşandina keresteyên folklorî hat kirin. Xisûsen di nav Kurdên Kavkazê da bi awayekî zanîstî di enstîtuyên Akademîk da weku dîsîplîneke serbixwe kar û xebatên folklorê Kurdî dihatin kirin ku cara ewil "folklor" weku çemk li cem Kurdên Kavkazê ketîye lîteratura Kurdîyê û paşê di nav kovara *Hawarê* da jî hatîye bikaranîn. Helbet bi demê re ev çemk belav bû û gelek xebatên li her çar parçeyên Kurdistanê bi vî navî kereste berhev kirin û çap kirin.

Digel xebatên berhevkarîyê weku me got jî salên 1930yî û pê da jî aliyê navdanî, pênase, polînkîrînê jî xebat hatin kirin. Di vî warî da bi zîmanê Kurdî polînkîrîna ewil di nav Kurdên Kavkazê da hatîye kirin û paşê herçiqas bi zanebûnî nebe jî di nav kovara *Hawarê* da li gorî berhevkarî û weşana keresteyan polînkîrînek pêk hatîye. Digel wê lêkolînerên weku Ordîxanê Celîl, Celîlê Celîl, Îzedîn Mistefa Resûl, Şukrîye Resûl gelek kesan polînkîrîna keresteyên folklorê ceribandine. Lêbelê heya îroj jî ji hêla navdanî, pîrnawî, polînkîrîn û pênaseya cureyên folklorê ve gelek arêşe hene ji bo Kurdîyê. Bêguman weku parçebûna Kurdistanê, nestandarbûna zîmanî, tesîra zîmanê Erebî, Tirkî û Farsî, pîrdevokî û pîrzaravayî, qutbûna peywendîyê ya lêkolînerên di vê qadê de, neberdewamiya xebatan weku kronolojîyekê û hej gelek sedemên din karîger in di vê standartnebûnê de. Helbet ji bilî van sedemên hejmartî hin sedemên derveyî me Kurdan hene ku bi giştî li cîhanê di qada folklorê da weku arêşe derdikevin pêş ku ew jî têkelhevîya cureyan û kêmasîya pênase û negihîstîneke encameke teqez e. Wisa diyar e ku di qadeke bi vî rengî da dê ev şêlûbûn heya radeyekê her hebe. Çimkî di qada zanîstên sosyal da mimkûn nîne meriv sedîsed encamên teqez bi dest bixe.

Digel van hemû arêşeyan xebatên Kurdî yê di qada folklorê da berdewam in û ji van xebatên dawî yek jê xebata Necat Keskin (2019) e ku wî hem pênase hem jî senifandin û navdanîneke nû anîye. Me jî di vê xebatê da polînkîrîna wî ya edebîyata gelêrî esas girt û em li ser vegêrana gelêrî û cureyên wê li gorî polînkîrîna wî tevdîstîyan. Loma em ê di vê xebata xwe da xwe bi pişka vegêrana gelêrî sînor bikin û bêtir bala xwe bidin ser pîrnawîya cureyên vegêrana gelêrî û nestandarbûna wan a di Kurdîyê de.

Herwiha divê bê destnîşankirin ku di vê xebatê da ji bo sepandin û nîşandana pîrnawî û nestandarbûna cureyên vegêrana gelêrî li ser çend xebatên sereke lêkolîn hatîye kirin. Di serî da xebatên Ordîxanê Celîl û Celîlê Celîl ên di vî warî de, xebatên Heçiyê Cindî û Emînê Evdal di para Kurdên Kavkazê da bûn. Herwiha jî ber giringîya xwe weku qonaxek weşanê birayên Bedirxanî; *Hawar, Ronahî û Roja Nû* jî çavkaniyên sereke yê van xebatê bûn. Xisûsen ji bo zaravayê Soranî jî xebata Îzedîn Mistefa Resûl, Şukrîye Resûl, xebatên Enstîtuya Keleporî Kurdî û Biwar Nûredîn, kovara *Asoy Folklor* çavkaniyên li ber destên me bûn. Weku din xebatên folklorê yê van salên dawî ku li Bakurê Kurdistanê pêk hatîne weku xebata Kadri Yıldırım û hevalên wî, xebata Necat Keskin, xebatên weşanxaneyê Wardozê, xebatên Weafa Mezopotamîyayê, kovarên *Folklorê Kurdan û Folklorê Me* jî çavkaniyên sereke bûn bo wê lêkolînê.

1. Vegêrana Gelêrî

Di pênaseya vegêranê da Roland Barthes balê dikîşîne ser du xalan ku ya yekem; vegêran di esasê xwe da ji dîroka mirovahiyê û pê ve di her civakê da hebûye. Li gorî wî li tu derê û di tu wextî da civakeke ku bê vegêran jîyabê tune. Xala duyem jî wisa nîşan dîke ku di cîhanê da şewazên bêsînor ên vegêranê hene ku ev yek jî ber pîrbûna cureyan pêk tê. Çimkî ji cureyên devkî bigirin heta cureyên nivîskî, ji dimenên kinetîk bigirin heta yê statîk, hemû jest û cureyên tîkel vegêranekê dihewînin (vgz. Jahn, 2015: 48). Îcar di qada edebîyata gelêrî da beşeke sereke jî vegêrana gelêrî ye ku li ser heft beşan hatîye parvekirin ku ev beş weku mît, efsane, çirok, pêkenok, destan, hikayet û serpêhatî jî hev cuda bûne (Keskin, 2019: 154-259).

Di nav xebatên Kurdî da vegêrana gelêrî bixwe hej negihîştîye standarta navî ku jê re peşxan, vegotinên gelêrî, proza hatîye gotin û heta di hin xebatan da edebîyata gelêrî nehatîye dabeşkirin û wek yekûnek di nav xwe da dabeşî cureyan bûye. Yanî navê vegêrana gelêrî û dabeşkarîya bi wî rengî ya edebîyata gelêrî jî di nav Kurdan da negihîştîye standardekê. Li gorî me edebîyata gelêrî li gorî formên xwe weku vegêran, helbest, gotin dabeşî sê parên sereke bibe dê jî bo hêsankirina xebatên di vê qadê da mîfadar be. Herçiqas nîqasha "hin cureyên helbestî lê vegêran in" hebe jî ku kilamên şer, qaremanî û dildariyê dikevin nav çarçoveya vê nîqasê.

Bêyî ku em zêde dirêj bikin em ê niha yek bi yek heft cureyên vegêrana gelêrî bi pîrnawîyên wan, arêşeyên pênaseyên li ser wan û nestandarbûna wan a cureyî û navî ya di nav xebatên folklorê Kurdî da nîşan bidin.

1.1. Mît

Mît bi gelek rengên xwe di nav jîyana mirovî da bi şikil û şewazên cuda berdewam tîn veguhastin. Di cil û bergan de, di bawerî û rabûn û rûniştina mirov û civakê de, helbet di gotin û qewl û sêwir û xeyala mirov, civak û neteweyan da bi temsîl û tezahurên xwe jî nû ve xuya dibin. Carinan dimirin, carinan jî neteweyan da bi temsîl û tezahurên xwe jî nû ve xuya dibin. Carinan dimirin, carinan jî neteweyan da bi temsîl û tezahurên xwe jî nû ve xuya dibin. Carinan dimirin, carinan jî neteweyan da bi temsîl û tezahurên xwe jî nû ve xuya dibin. Carinan dimirin, carinan jî neteweyan da bi temsîl û tezahurên xwe jî nû ve xuya dibin.

bi wan û fikirîna bi rêya wan e. Mirov bi wan bawer dikin, pîroz dihebînin, jîyanê dinirxînin û loma dipejirînin û diparêzin. Ew di demeke gelek qedim da ji roja ku mirov hebûnê meraq kirine, pirsîne, vegêrane û pê ve çêbûne. Bi piranî li ser afirandinê hatine veguhastin; afirîna Xweda û Xwedavendan, kaînatê, mirovan, siruştê, ajelan, gihayan, zimanan, neteweyan, hukûmdaran, lehengan û hwd. (Eliade, 2001: 15-16) Weku Claude Levi-Strauss (2013: 26) jî gotî mît şêwaza fikirîna û îdraqkirina mirovê seretayî yê li ser van meseleyên (afirandinên) navborî bûye.

Ev cure di kurdî da zêde ji cureyên weku efsane û çîrokê nehatîye qetandin. Heta gelek kêr xebat li ser hatine kirin û keresteyên berhevkerî pir kêr di bin navê wî cureyî da hatine destnîşankirin. Ev bêtir di bin navê qewlên Êzdiyan û kelimên Yarsanan da hatine veguhastin. *Qewlê Zebûnî Meksûr*, *Qewlê Afirîna Dinyayê* û *Kelama Xan Elmas Loristanî* ya li ser afirandinê ji bo wê yekê nimûne ne (Kreyenbroek, 1995: 170-192; Loristanî, 69-71). Herçiqas Alan Dundes (1997: 76) û William R. Bascom (2006: 116-117) ferq û cudahiye xistin nav mît, efsane û çîrokan jî di Kurdî da em wê ferqê pir şênber nabînin. Îzeddîn Mistefa Resûl (2010: 15) dema qala efsaneyê kirîye di ber da qala mîtolojiyê kirîye û gotîye ku di nav efsaneyan da gelek mît û tezahurên wan xuyanî ne lê mîtolojiya tiştekî cuda ye ji efsaneyê. Kemal Fewizî (1918:7-10) dema ku behsa giringîya dîrok û mîtolojiyê dike, li wir minaka çîrokan û efsaneyan û tezahurên mîtan di wan da nîşan dike. Pitir mîtan weku efsane dinirxîne. Dîsa di nivîseke bi navê "Rengvedana Efsanê di Mem û Zîna Ehmedê Xanî da" M. Şivan Cîrcîs (2019: 92-101) qesd ji efsaneyê behsa mît û mîtosê dike û heta dibêje ku di Erebi da ev weku "esatîr", di Yewnanî da "myth" an jî "mythos" e. Herwiha bi berfirehî qala pênasê û senifandinê dike û paşê minakên weku Rostem, Simîrx, dêw, perî û hwd. rêz dike. Bi navê "Çîrokên Çêbûna Sewalan" Mustafa Gazî (2016: 25-27) jî qala afirîn û çêbûna sewalan dike ku nêzî wê nêrînê Mehmet Emin Bozarslan (2006: 3) jî berhevkarîyeke li ser afirandin û çêbûna lawiran bi navê *Meselokên Lawiran* bi nav kirîye. Dîsa Şukrîye Resûl (2008: 5-6) navê mîtê bi zar nekîrîye di xebata xwe da. Herwiha wê rasterast diyar nekîrîbe ku ev cureyekî mîtan e jî weku cureyekî pexşanê "Efsaneyî Cadûgerî" sernavek daniye ku bêtir em dikarin mîtan di nav senifandina Ş. Resûlê da di wî qismî da bi cih bikin. Di kitêba *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî* da dema ku binbeş û cureyên edebiyata gelêrî hatîye senifandin qala mîtan weku cureyekî nehatîye kirin (Yıldırım û yên din: 2013: 143-144). Lê beravajî wê xebatê Necat Keskin (2019: 156-167) di xebata xwe ya bi navê *Folklor û Edebiyata Gelêrî* da mît weku cureyekî serbixwe nîrxandîye û bêtir vegotinên li ser afirandinan tê da bi cih kirîye û qala metnên Êzdiyan ên li ser afirandinê kirîye.

Ji van minakên navborî xuyaye ku mît weku cureyekî serbixwe heya ku ji hêla Necat Keskin ve nehatîye destnîşankirin, di nav xebatên Kurdî de di şûna navê wî cureyî da bêtir navên efsane, çîrok, meselok, qewl, kelam hatîye gotin. Bêtir jî weku efsane hatîye binavkirin. Lê li gorî me divê mît jî efsane û çîrok û qewlan cuda û bi serê xwe weku cureyekî bê nîrxandin û bêtir ew vegêranên li ser afirandinan weku mît bê nîrxandin.

1.2. Efsane

Çawa ku demeke berî mîtan tune. Wisa demeke ne berî ne jî piştî efsaneyan heye. Hin efsane her dem dijîn. Hejmara efsaneyan pir zêde ye. Bes bala li ser li gorî vegêranên din kêr e. Digel ku pareke wan a pir kêr rast be jî wisa xwe dide bawerîkirin

ku bi her awayî rast e. Li gorî cureyên efsaneyan rêjeya rastîyê di wan da bi wî rengî tê dabêşkirin: Rastî kêr peyda dibe, rastî nîvêniv e an jî tu nîşaneyeke rastîyê tê da tune. Ji dêvla kêf û şahî û wextderbaskirinê, tirs pêkara efsaneyan a herî giring e. Di nav rabirdûyeke nêzîk da û bi piranî di nav cîhana îroyîn an şibhî wê da pêk tên (Bascom, 2006: 114, 116-117, 121). Her du cîhan (dunyewî û îlahî) di efsaneyan da digel hev tên vegêran û ev telaşek pêk tîne. Tîrsa cîhana xeybî wê telaşê pêk tîne. Menqîbe (legende) anku keramet û mucîze nêzî efsaneyan an jî cureyekî ji efsaneyan tên hesibandin (Luthi, 2006: 220-221).

Ji bo pêbawerîya efsaneyan delîlên xurt tên pêşkêşkirin. Mesela gotinên bi wî rengî "Min bi çavên serê xwe dîtin.", "Ez li wir bûm.", "Hate serê min." Tê gotin an jî navê hin şahidan tê dayin, dem û cih tê nîşankirin. Efsane balkêş in û vegêrana hadîseyên biendîşe di xwe da dihevin. Li gorî serdemê dirûv diguherin û bi rastîyê re peywendîdar in (Buch, 2006: 226).

Efsane vegêranên kurt in. Lewma li gorî çîrokan jî aliyê morfolojîk ve jî kêr mekeyan pêk tên. Hin rêbazên morfolojîk ên çîrokan dibe ku li efsaneyan jî bê sepandin. Lê bi piranî ne wisa ye (Pentikainen, 2006: 235). Li gorî Linda Dégh (2019: 208) vegêran tunebe yanî gotin tunebin jî efsane çê dibin anku bi texlîdê jî efsane tên çêkirin. Bo nimûne pîrozkirina tiştekî dibe ku bibe efsane. Di nav Kurdan da dema ku nan li erdê bibînin divê maç bikin û daînin cihekî bilind. An jî efsaneya nezerê û çav dîsa çend nimûne ne bo efsaneyên derveyî vegêranê.

Herçiqas ji hêla gelek lêkolîneran ve handanekê bo jihevqetandin û polînkirina cureyên weku efsane, mît, çîrok hebe jî di gelek senifandin û xebatan da sinorên wan baş jî hev nehatîye qetandin, heta tîkelhev bûye. Li gorî Keskin (2019:167-168,175) jihevqetandineke sedîsed ne mimkûn e ku li gorî me jî ev nêrîn di cih da ye. Çimkî weku çandeke devkî ya havpar ev vegêran giştî di bin tesîra hev da mane û berdewama hev bûne. Lê jî ku xebatên maqûl li ser wan bên kirin, bæguman divê polînkirinek jî hebe. Axir di gelek polînkirinan da jî dîsa ev sinor tîkelhev bûye.

Dema em bala xwe didin xebatên folklorê yê di nav Kurdan da bi piranî efsane jî bo çîrok û hikayet û mîtan hatîye binavkirin. Di nav kovara *Asayî Folklor* da çend nivîs derbarê efsane, pênasêya wê û cureyên wê da hene. Di hejmara 49em û nivîsa "Rengdanewey Ayînî Îslam le Efsaneyê Kurdî da" hatîye gotin ku hêj jî di nav Kurdan da ev çemk tîkelhev bo her deqekî edebî tê gotin û hêj Kurdan standartek danenîne. Lê li gorî wê nivîsê divê "efsane" weku navekî giştî bê hesibandin û "efsaneyê Xwawendekan" jî taybet bo mîtan bê gotin. Jixwe ji pênasê û senifandina nîşankirî ya di wê nivîsê da tê famkirin ku gelek cureyên vegêrana gelêrî weku efsane hatine destnîşankirin (Ehmed, 2010: 27-38). Dîsa di heman hejmarê da efsane û hikayet hatîye berawirdkirin û hin ferqên wan hatine gotin ku efsane jî rastîyê dîr, xeyalî, fantastîk û nimûneyên gelek kevin û ewil in. Her wekî efsane weku çîrokên derasayî hatine nîrxandin û hikayet jî weku çîrokên asayî hatine nîrxandin (Elî, 2010: 24-26). Bi heman şeweyê Xalid Cotyar (2005: 93-96) jî efsane weku hikayetên şehîrî û cadûgerî nîrxandine ku lehengên wan jî dêw, dirinde û balindeyên şehîrî pêk tên. Lê diyar e ku di heman hejmarê da Sellah Omer (2005: 98-99) efsane weku mît û mîtos nîrxandîye. Di hejmara sêyem da jî nivîseke bi navê "Efsane û Hikayetî Lêkderewey Giyandaran li Edebî Millî da" hatîye belavkirin ku li vir efsane di maneya "legend" a îngilîzî da hatîye bikaranîn ku li gorî me ya maqûl ev e (Şarezî, 2001: 86-92). Dîsa jî di seranserê kovara navborî da weku beşeke sereke

“efsane” hatiye danîn. Bi piranî di bin vê beşê da vegêranên sêhr û derasayî yên weku “Balindey Efsûnawî, Paşay Kore, Hesenê Genc, İfrîtê Ecindan, Bextîyar û Pîredak, Şazadey Asik, Gawanî Xewkir û hwd.” ku li cem Hecîyê Cindî û Emînê Evdal (2015: 5-6; 2008: 551) ev nimûne weku “hikyat” hatine binavkirin û li cem Ordîxanê Celîl û Celîlê Celîl (1978/II: 185,199) weku “Proza” û di bin da jî weku “çîrok” hatine binavkirin. Xisûsen em di berhema Cindî û Evdal da bi navê efsaneyê nahesin. Herçiqas birayên Celîl di pêşgotina xebata xwe da di nav keresteyên berhevkerî de navê “efsane”yê bi kar anîbin jî di polînkirin û sernavên wan de em rastî vê çemkê nayên û herwiha rast li nimûneyên wê jî. Herçiqas wan sernavê giştî weku “qelîbotk, mijûlî û çîrok” danîbe jî em dibêjin qesda wan a çîrokan bi ihtimaleke mezin vegêranên derasayî ne. Şukrîyê Resûl (2008: 6) bi navê efsane sê cure hejmartine weku “efsaney cadûgerî, efsaney serguzeşte, efsaney jîyan” ku em jî vir têdîgehîna ku mît, efsane, hikayet û çîrok û serpêhatî giş di bin van sernavan da nixandine. Îzedîn Mistefa Resûl (2010: 15-24) bi heman şêwazê efsaneyê di maneya vegêranên sêhrî û derasayî da bi kar anîye. Di gotina wî ya efsaneyê da xisûsen qesdeke wî ya jî bo menqibe û legendan meriv pê nahese. Jixwe ferqa efsane û çîrokê weku yek neasayî û xeyalî be û ya din rasteqîn, asayî û jîyanî be nişan daye.

Di kovara *Folklorê Kurdan* da bi navê efsaneyê nivîsek nehatiye nivîsîn û tenê em efsaneya pepûkê û çend efsaneyên din ên çêbûna sewalan bi navê “Çîrokên Çêbûna Sewalan” dibînin (Gazî, 2016: 25-27). Lê di kovara *Folklorê Me* da em di hejmara yekem, duyem, çarem, heftem û nehem da derbarê efsaneyê da çî lêkolînî bin çî berhevkarî bin, xebatan dibînin. Di hejmara yekem da Surya Human (2019: 51-52) efsaneyekê li herêma Qurmîkê ku li ser kesekî bi navê Êlê Şaze hatiye gotin bi zazakî tomar kirîye ku li vir em dibînin efsaneyê di maneya xwe ya esil da bi kar anîye. Dîsa Elif Gun (2020: 14-15) di hejmara çarem a heman kovarê da efsaneyekê li ser çalekê bi navê “Efsaneya Çala Hakloyê” jî devera Midyadê berhev kirîye ku naverok û navê cureyî li hev in. Di heman hejmarê da Surya Human (2020: 66-67) li ser efsaneyê û pênase û senifandina wê sekîniye û efsaneya “Kekoyî” yan jî “Pepûke” bi zazakî neqil kirîye. Li vir efsaneyê beramberî “mît û mítos”a Yewnanî û “ustûre”ya Erebî bi nav kirîye. Herçiqas cureyê ku berhev kirîye weku efsane bi awayekî durist bi nav kiribe jî, jî pênase û senifandina wî diyar e ku tevliheviyê navi li cem wê jî heye. Heman vegêrana ku Surya Human bi zazakî bi navê “Pepûke” qal kirîye, di hejmara heftem da Mahîr Ugur (2020: 38-40) weku “Çîroka Papûke” bi Kurmançî jî herêma Meletîyê berhev kirîye û bi navê çîrokê bi nav kirîye. Di hejmara nehem a kovara *Folklorê Me* da Zeyneb Yaş (2021: 11-13) efsaneyekî keviran bi navê “Efsaneya Mem Şivanê Mîrê Mirazan” tomar kirîye ku navdaniyê û naveroka metnê hevîrtî ye û li gori pênaseya efsaneyê ye. Axir diyar e ku hevîrtîneke berçav heye di kovara *Folklorê Me* de. Lê dîsa binavkirina efsaneyekê weku çîrok an jî pênasekirina wê ya weku mît ku jî aliyê edîtor ve hiç nişeyek lê nehatiye danîn, tevliheviyê û nestandartîyê nişanî me dide.

Dema em berê xwe didine xebata Biwar Nûredîn (2004: 16) ku li ser navê Enstîtuya Kelepûrî Kurdî xebatek weşandiye, tê da senifandîneke ku herweku enstîtu jî qebûl kirîye destnîşan kirîye û di vir da efsane û çîrokê jî hev cuda nişan daye. Lê bes hiç behsa mîtan nekirîye. Wisa xuyaye ku wî jî efsane û mît weku hevçeşnekê nixandîye. Dîsa di heman xebatê da di beşa pexşana folklorîk da navê çend berheman destnîşan kirine ku ew weku “Têkstî Heşt Çîrokî Efsaneyê Kurdî” ya Tarîq Cembaz, “Çîrok û Efsane

Edebî Kurdî da” ya Salih Ruşdîyî, “Efsaneyê Şêtoke û Eqloke” ya Mexdîd Rewandîzî, “Kawe û Newroz... Efsane û Bîrê Nwê” ya Ehmed Zerdest, “Tarmay Efsaneyê Kurdî” ya Xalîd Cotyar û gelekên din in (2004: 108-125). Lê jî nav û naveroka van berheman jî tê famkirin ku di nav xebatên Soranî de jî efsane geh li beramberî navê çîrokê geh li beramberî navê mítosê hatiye neqilkirin û têkelhevîyek pêk hatiye.

Diyar e ku efsane li cem Kurdan bêtir di şûna mît û çîrokên derasayî da hatiye bizarkirin ku lehengên wan bi piranî sêhrbaz û efsûnî ne. Kêmek jî di wateya serê sernavê da diyarkirî hatiye bizarkirin. Li gorî me bizarkirina efsaneyê di şûna mît û çîrokên efsûnî da ku wan jî para xwe ya mezin jî mîtolojiyê wergirtîye, ne belasebeb e. Çimkî di Farisî bixwe da jî efsane di şûna çîrokên derasayî û cadû û dêwan da hatiye neqilkirin û herçiqas di Farisî da “mît” weku “ustûre” hatibe gotin jî em dizanin ku ustûre peyveke Erebî ye. Loma pir mimkûn e di Farisî da peyva efsane hatibe terikandin û di şûna wê da ustûre hatibe bizarkirin. Di nav Kurdan da jî dema em bala xwe didine diwana Ehmedê Xanî em dibînin ku efsane di şûna vegêrana dêrîna a weku çîrokê da hatiye bizarkirin ku ew qisim wiha derbas dibe:

“Hindek ji efsaneê Bohtan

Hindek di behaneê buhtan” (Yıldırım, 2010: 40)

Lê îroj jî ber berfirehbûna dîsîplîna folklorê û jihev cudabûna morfolojiya a cureyan hewcedarî çêbûye ku mît, efsane û çîrok weku sê cureyên cuda jî hev bêne cudakirin û binavkirin. Loma li gorî me ya herî durist ew e ku em çemka “efsane”yê li beramberî “legend”a Îngilizî bi kar binin û ew vegêranên ku bi baweriyê re pir peywendîdar bes jî çîrok û mîtan cuda di bin vî sernavî de nişan bidin.

1.3. Çîrok

Gotîneke giştî ya vegêrannasan heye ku dibêjin her çîrokek (serpêhatîyek), vegêranek e û mirov jî roja ku li ser rûyê dinê di mirovên din re peywendî daniye û heya niha teşneyê vegêrana serpêhatîyên xwe bûye. Çîrok jî jî wê rojê ve ye li ser zar û zimanê mirovan e. Li vir helbet çîrok di maneyekê berfireh a vegêranê da hatiye bikaranîn. Lê kifş e ku îroj weku cureyekî “çîrok” bixwe jî jî wê vegêranê nizilîye. Loma jî mîtolojiyê bigire heya her texlîd motîfek di çîrokên gelêrî de xuyane ku jî wê dêrîniyê nîfş bi nîfş bi xwe ra veguhastiye. Lê îroj bi binyat û forma xwe bûye cureyekî jî cureyên vegêrana gelêrî di herwiha cureyê herî berbelav û pîrnimûne. Wisa bûye ku kesên weku Antî Aarne û Stîth Thompson mecbûr mane îndeksek jê re derxin ku teqrîben di bin heşt sernavên giştî de du hezar û pênc sed şêwazên vî cureyî destnîşan kirine. Vê pîrnimûnetiyê bi xwe ra pîrnavî û têkelheviya polînkirinê anîye ku kesên weku Vladimir Propp amaje pê kirine. Lê axirî baş û xerab, kêûn û zêde îndeksek derketîye holê û jî ber mifadariya xwe ya li qadê jî hatiye pesinandin.

Îcar di Kurdî da pîrsgirêka navê cureyê ku di Îngilizî da jê re “folktales” tê gotin bi awayekî eyan heye. Ev pîrsgirêk ne jî ber nebûna wî navî ye, berevajî egereke vî pîrsgirêkê, polînkirin, pênasenekirin û herwiha pîrbûna van navan e ku weku çîrok, çîrvanok, çîrçîrok, kurteçîrok, xeberoşk, xemîşok, mesel, meselok, metelok, serborî, çîrvanok, çîrçîrok, kurteçîrok, hikayet, efsane hatine bikaranîn. Egereke din a vî tevliheviyê serpêhatî, serhatî, hikayet, hikyat, efsane hatine bikaranîn. Egereke din a vî tevliheviyê jî weku du serdemên cuda yên edebiyatê ne ku ew weku edebiyata devkî/gelêrî û edebiyata nivîskî/nûjen jî hev diqetin. Yanî jî ber ku di van her du serdemên da cureyên deqên edebî jî aliyê teşe û naverokê ve veguherîne û jî hev cuda bûne, hewcedarî çê

bûye ku ji aliyê navan ve jî ji hev bîr cudakirin. Herwiha rastîyek heye ku edebiyata gelêri berî edebiyata nûjen di nav civakê da zindî bûye. Lewma çî ji aliyê navdanîna cureyan ve çî ji aliyê teşe û naveroka deqên edebî ve, tesîra edebiyata gelêri li ser edebiyata nûjen eyan e. Nimûneyeke vê tesîrê bêguman nav û cureyê "çirok"ê ye. Ayhan Geverî (2008: 12) di pêşgotina *Antolojiya Çirokên Nûbiharê* da amaje li vê serdema transê kirîye û balê kêşaye ser vê tevlihevîyê.

Dema ku em destpêka navlêkirina çirokên nûjen vedikolin em dibînin ku heman navê "çirok"ê di hejmara yekem û duyem a kovara *Rojî Kurdê* da hatîye bikaranîn (Temo, 1913: 25). Digel wê di hejmara sêyem û çarem a heman kovarê da jî bo deqên gelêri jî di heman nav hatîye bikaranîn (Kendo, 1913: 31). Bikaranîna bi vî rengî di kovara *Hawarê* da jî dewam kirîye û geh jî bo deqên gelêri geh jî bo deqên nûjen di heman navê çirokê hatîye bikaranîn. Helbet jî bo çirokên gelêri navên çirçirok, hikayet jî hatine bikaranîn ("Hawar," 1998). Lê di hejmara yekem (1932: 5) da dema qala destana *Memê Alan* û di hejmara sêzdehem (1932: 5) da jî dema qala destana *Siyabendê Silivî* tê kirin weku "çirçirok" tê binavkirin û di hejmara yazdehem (1932: 6) da jî dema behsa efsaneyê navê Bingolê tê kirin weku "çirçiroka Bingolê" hatîye binavkirin. Yanî hem jî bo efsaneyê û hem jî bo destanê hem jî jî bo çirokê heman nav hatîye bikaranîn.

Di kovara *Asoy Folklor* da di sê hejmarên ewil da navên çirok û çivanokê bo vî cureyî hatîye gotin. Lê di hejmarên paşê da bêhtir û bi zanîn ev cure weku efsane û heqayet du cureyên jî hev cuda hatine destnîşankirin. Bo nimûne Fazil Omer (1990: 133) di hejmara yekemî da bi navê "Çivanokên Êzop" çend fablên Ezop wergêrane û pêşekîyek bo nivîsîye û tê da diyar kirîye ku çemka "çivanok"ê bo "fable"ê bi kar anîye. Diyar e li vir "çivanok" weku binbeşeke çirokan hatîye binavkirin ku jê re "çirokên ajelan" tê gotin. Helbet çemka "çirokên ajelan" wergêrana senifandîna Anti Aarne û Stith Thompson e ku wan weku "animal tales" bi nav kirîye (Thompson, 1951: 481-487), lê di Kurdî da heke lihev kirinek hebe mimkûn e meriv di şûna navê "çirokên ajelan" da navê "çivanok"ê bi kar bîne. Dema em bala xwe didine hejmarên din çirokên ajelan bi piranî di bin beşa "Heqayet" da hatine komkirin û belavkirin. Heta di hejmara sêyem da hem bi navê "Çirokî Folklorî" beşek bo çirok û temamê cureyên çirokê hatîye danîn hem jî di bin heman beşê da Taban Qeracî (2001:159-161) bi navê "Çirok û Efsaney Nawçey Kirmaşan" nivîsek belav kirîye. Diyar e ku di kovara navborî da jî bo vî cureyî sê navên jî hev cuda weku çirok, efsane û heqayet (hikayet) hatine bikaranîn.

Di nav xebatên Kavkazê da em dibînin ku hem navê çirok hem jî navên weku çivanok, qelibotk, mijûlî, hikyat û serhatî hatine bikaranîn. Ji bo vî cureyî Heciyê Cindî û Eminê Evdal (2008: 551) navê hikyatê tercîh kirine. Lêbelê Ordixanê Cefîlî û Cefîlî Cefîlî (1978/II: 199) jî qelibotk, mijûlî û çirok tercîh kirine. Lê herçiqas wan diyar nekiribe jî wisa tê famkirin ku wan jî bo pêkenok û anekdotan, qelibotk û mijûlî bi kar anîye û jî bo çirokên ajelan û yê derasayî jî tevde çirok gotîye.

Weşanxaneyê Wardozê di sala 2017an da ava bûye û bêhtir bala xwe dide folklorê û heya niha jî bi dehan kitêbên berhevkarîya keresteyên folklorê çap kirine. Di nav weşanên vê weşanxaneyê da jî bo cureyê çirokê bêhtir navên "çirok" û "xebroşk" hatîye tercîhkirin. Du kitêbên ku li ser navê çirokê hatine çapkirin di naveroka wan da bêhtir cureyên weku serpêhatî, pêkenok û meselok xuya ne. Kitêbek jî li ser navê xebroşkê hatîye çapkirin ku di naveroka wê kitêbê da jî bêhtir vegêranên derasayî û sêhrî

hene (Mukrîyanî, 2017; Serhedî, 2017a; Serhedî, 2017b). Diyar e ku Wardozê li gorî xwe senifandîneke van vegêranan kirîye û bi wî şikilî nav lê danîne. Lê dema em bala xwe didin pirtûka Mustafa Aslan (2019: 5-6) a bi navê *Baqek ji Folklorê Berîya Mêrdînê* em dibînin ku çar sernavên cuda yê weku "pêkenok", "çirokên gelêri", "serpêhatî", "fabl" hatîye danîn. Di nav sernavê çirokên gelêri da pêkenok, anekdot, çirokên derasayî ku li gorî Wardozê "xebroşk" û çirokên ajelan ku li gorî *Asoy Folklor* "çivanok" jî vedihewin. Weşanxaneyê Wardozê herçiqas di kitêbên xwe yê din da serpêhatî di bin navê çirokê da tomar û çap kiribin jî di vî pirtûka navborî da bi serê xwe hatîye tomarkirin û bûye sernavek. Diyar e ku jî bo vî cureyî navên weku pêkenok, serpêhatî, çirokên gelêri, çirok, xebroşk, fabl tîkelhev hatîye bikaranîn. Helbet ev carinan serbixwe carinan jî di şûna hev da hatine bikaranîn.

Di kovara *Folklorê Kurdan* da tevliheviya navên vî cureyî eyan e. Di vê kovarê da li ser tîpê rovî nivîsek hatîye nivîsîn û jî bo çirokên ajelan "fabl" hatîye gotin. Nivîskar bixwe fabilê weku çirok pênase dîke û wiha balê dikişîne li ser nestandartbûna navê vî cureyî ya di Kurdî de: "Di binavkirina navê fabilê ya bi Kurdî da lihev kirinek tune ye. M. Emin Bozarlan jî bo fabilan navê 'Meselokên Lawiran' bi kar anîye. Heciyê Cindî bêyî ku cuda bike navê 'Hikyat'ê hem jî bo fabilan hem jî jî bo çirokên din bi kar anîye. Xalid Sadîni navê 'çirokên gelêri' bi kar anîye. Bêwar Dîyadîni û hin kesên din jî rasterast navê 'fabl'ê bi kar tînin. Kurdên Soran jî navê 'cefen'ê bi kar tînin, herwiha hin nivîskarên Kurdên Kurmanc jî vî navî bi kar tînin. Bi gerdûnî jî navê 'fabl'ê tê bikaranîn. Ji ber ku navê Fabil'ê; resen, gerdûnî, belavbûyî û kurt e, di vê gotarê da bi giştî navê fabilê hat bikaranîn." (Dizman, 2015: 23) Di heman hejmarê da ev nestandartbûn di kovarê da jî xwe dide der û du berhevokên Mustafa Gazî (2015: 74-75) ku yek jê çirokeke roviyan e û ya din jî anekdotek e weku "çirokên gelêri" hatîye binavkirin. Bi heman şewazê di hejmara yekem da di heman navê "Çirokên Gelêri" da çirokeke ajelan (di heman kovarê da Dizman jê re gotibû fabil) û hikyat û meselokek hatine tomarkirin jî hêla Bahoz Baran (2015: 57-59) ve. Di hejmara duyem da jî du anekdotên ehmeq û famkoran ku weku cureyê pêkenokan jî tê qebûlkirin, di heman navê "çirokên gelêri" da jî hêla Yûksel Polat (2015: 87-88) ve hatine tomarkirin. Wisa xuyaye hikyat, pêkenok, fabil, meselok weku çirok hatine binavkirin ku herçiqas ev qismen durist be jî qismen tûşê tevlihevîyê bûye.

Di kovara *Folklorê Me* da zêde navê çirokê nehatîye bikaranîn. Wisa diyar e ku edîtorîyê bi zanetî kirîye ku keresteyan bi navê cureyê xwe yê spesîfîk bide. Mesela weku meselok, pêkenok. Lê em di hejmara şeşem da dibînin ku Feray Olçer (2020: 46-54) vegêrana ku Heciyê Cindî û Eminê Evdal (2008: 305,383) weku êpos û beyt tomar kirine, weku çirok bi nav kirîye û di destpêkê da jî ketîye nav pênase û cihê çirokê di folklorê de. Esil mêleke bi vî rengî heye di nav Kurdên Bakurê Kurdistanê da ku vegêranên gelêri bêhtir weku çirok bi nav dikin, çawa ku di nav Kurdên Rojhelat da ev mêla li ser efsaneyê be. Em dikarin binavkirina Olçerê jî bi vî mêlê ve girê bidin. Di heman tîkelhevîyê jî di navbera meselok, hikayet û çirokên ajelan da çêbûye di kovara navborî de. Herçiqas di hejmarên yekem, sêyem û çarem da meselokên berhevkerî û tomarkirî bi awayekî durist hatibin binavkirin jî di hejmara duyem da di berhevkarîya Evrehmanê Bello (2019: 24-25) da du çirokên ajelan weku meselok hatine binavkirin ku ev yek wiha dikare bê zelalkirin; rast e ku her du jî du vegêranên binbeşên çirokan in, lê belê jî hêla binyatî ve jî hev cuda ne. Loma divê meriv haydar be dema ku nav lê datîne. Di heman

hejmara heştem da di berhevkarîya Evrehmanê Bello (2021: 28-29) da vegêranên ku tomar kirîye ji hêla binyatî ve li ser meselokan be jî wî ev vegêran weku hikayet bi nav kirine. Mîna gelek weşanên din tevlihevîya navê vî cureyî di Folklorî Me da jî berdewam e. Xisûsen destan weku çîrok hatiye nîşandan û herwiha binbeşên çîrokê yê weku meselok û çîrokên ajelan hatiye têkelhevkirin ku dîsa têkelhevîya meselok û hikayetê jî yek ji vî nimûneyê ye.

Di nav senifandina Şukrîye Resûlê da em rastî navê çîrokê nayên. Weku me berê jî amaje pê kiribû, tercîha wê ji bo navdanîna vî cureyî li ser navê efsaneyê bûye. Îzedîn Mistefa Resûl van her du cureyan jî hev cuda dike efsane çeşnek din û çîrok çeşneke din a vegêrana gelêrî nîşan dide. Heta çîrok û serguzesteyê weku hev dinirxîne û tenê serguzesteyê weku çîrokên kurtir pênase dike ku di nav Kurdên bakur da bêtir weku meselok û serpehatî hatiye binavkirin. Dema ku behsa çîrokê dike, ew bixwe ji balê dikêşe li ser pirnavîya vî cureyî û wiha dibêje: "Çîrok ke le naw Kurd da hikayet ya "neql"î pê dellên û le naw Kurdî Lor da "metelok"îşî pê dewtrê. Beşêkî gewre ye le edebî folklorî Kurdî." (Resûl, 2010: 24) Lê pir xerîb e dema ku mînaeke şênber bo çîrokê dide qala destana *Diwanzeh Siwarey Meriwan* dike û weku vegêraneke vî çeşnî nîşan dide welew ku di xebata xwe da behsa destanan jî dike (Resûl, 2010: 30). Ji vî diyar e ku ev tevlihevî li cem wî jî heye. Ji aliyê nav nebe jî tevlihevîya destnîşankirina cureyan dikare bê gotin bo vî yekê. Mîmkûn e ew mîla binavkirina çîrokê li cem Resûl jî xwe nîşan dabe. Di nav xebatên Enstîtuya Keleporî Kurdî da senifandina Biwar Nûredîn nêzî senifandina Îzedîn Mistefa Resûl e ku vî cureyî weku çîrok û serguzeste bi nav kirîye. Nûredîn dîsa di heman xebatê de, senifandina Kameran Mukrî jî veguhestîye û tê dîtin ku Mukrî jî serguzeste û çîrokê weku hev nixandîye û dabêşkarîyeke navxweyî jî weku çîrokî pirrûpûç, çîrokî asayî (komellayetî, dilldarî, ayînî û htd.) pêk anîye (Nûredîn, 2004: 14-16).

Diyar e ku binavkirina vî cureyî bi tîra xwe arêşeyan vedihewîne. Bes divê ji navbera navên ku me li jorê nîşan dane, tercîhek bê kirin. Heta hîn jî van navan weku binbeşê anku bincureyê vî cureyî anku çîrokê bê destnîşankirin û wisa berev standartekê biçin. Çimkî hê jî standardeke navdanîna bi taybetî ji bo vî cureyê gelêrî nehatiye danin. Gotinên lêkolîneran di vî warî da herî zêde ji tesbîtan pêk hatiye ku ev jî tişteki asayî ye. Çimkî ew ne sepînerên vî biyarê ne. Kîfş e ku binavkirina vî cureyî yan li gorî herêman cuda dibe an jî li gorî tercîha lêkolînerên di vî warî da jî hev cuda dibe ku ev yek di disîplîna giştî da alozîyan çê dike. Bi rastî bêtîr xebateke dîrokî ya li ser vî cureyî, binavkirin û senifandîneke standard, zehmet e. Çimkî gelek navên ku me li jorê kirin dibe ku ji bo cure û celebên cuda yê vegêrana gelêrî yan jî ji bo binbeş û cureyên cuda yê cureyê çîrokê hatibin danin ku îroj hemû tevlihev bûne û hemû jî di sîna navê giştî yê çîrokê da tên bikaranîn. Li gorî me navê çîrokê weku navê giştî bê pejirandin û jî wan navên me li jor nîşan dan jî yê guncaw bo navên binbeşên çîrokê bê bikaranîn.

1.4. Pêkenok

Stûna sereke ya pêkenokan ken û kenandin e. Ji bo ken û mîzah pêk bê pêşkêşkirina tezad/dijberîyan û encamên wê vegêraneke xurt diafirîne. Ev yek jî bi saya karakterên di nav da pêk tê ku ew bi piranî tîpîk, karîkaturîstîk, yekalî, derewîn, ehmeq û famkor in. Herwiha jî ber ku vegêr zû bigihêje encama kenandinê vegêrana pêkenokê zêde dirêj nake. Loma bi piranî kurt in. Yanî rûdaneke wan a pir girîftî nîne. Ji bo keneke

riji nayên vegêran. Di eslê xwe da mîzahê heye tê da û di nav vî mîzahê da rexne, fêrkarî, fikirandin û balkişandin armancên sereke ne. Fonksiyoneke pêkenokan jî derbirîna wan tiştan e ku li her derî bi eşkere nayên gotin ku ev yan jî ber şermê yan jî ber tîrsê an jî hestên weku din e. Bi piranî peşxankî ne û şayesandinên dîr û dirêj nahewîne ku ev xisûsiyeteke cureyên çîrokên e jî. Hinek jî wan herêmi ne û hin jî wan gerok û neteweyî ne. Dem û cih di pêkenokan da li gorî çîrokên bêtir şêlû dibe.

Pêkenok herçiqas di senifandina Aarne û Thompson da weku binbeşeke çîrokên gelêrî hatibe destnîşankirin jî di nav Kurdan da bêtir weku vegêraneke serbixwe hatiye neqilîkirin. Bêguman ev belasebeb nîne. Çimkî ji hêla binyatî ve pêkenok jî binbeşên din ên çîrokên gelêrî pir cudatir in (bnr. Subaşi, 2019). Herwiha pêkenok bixwe di nav xwe da dabêş dibin. Xisûsen anekdotên ehmeq û famkoran, anekdotên derewînan dîsa di nav vî cureyî da mîmkûn e bê hesabandin. Çimkî ji aliyê form û naverokê ve pir dişibin hev. Wisa xuyaye li cem gel jî ev wekhevîya van vegêranan nêzî hev hatiye qebûlkirin û gelek nav û nûçik jî bo pêkenokê hatiye gotin.

Ji bo navlêkirina pêkenokan Eşref Buran lêkolîneke berfireh kirîye û pirnavîya vî cureyî di vî xebata xwe da wiha anîye ziman: "Di kurmançî da bi qasî hatin tespît kirin, peyvên 'galte/gelte, laqirdî, letîfe, mesele, meselok, mesqeretî, mijûlî, qelibotk, nikte, pêkenî, pêkenîn, pêkenok, pêkenokên gelî, qerf, tezvok, yarî, xweşpêkirin' hatine bikaranîn. Di zaravayê kirmancî da peyvên mîna 'fiqrayî, meselayî' û 'yarenîyî'; di zaravayê soranî da jî peyva 'galtewgep' an 'qisey xoş' tên bikaranîn." (Buran, 2018: 14-15)

Piştî ku diyar bû ev pirnavî heye, îcar niha em ê berê xwe bidîne xebatên folklorî Kurdî ka çawa ev cure hatiye binavkirin an çawa nêzîkî binavkirina vî cureyî bûne. Di serî da dema meriv bala xwe bide kovara *Hawarê û Roja Nû*, meriv rastî pêkenok, pêkenî an navekî din ê jî bo vî cureyî nayê ku hatibe bikaranîn. Heta ev cure bixwe di van weşanan da nehatiye tomarkirin. Lê di kovara *Ronahîyê* da gelek vegêranên jî vî cureyî hatine tomarkirin û weku nav jî ji bilî navê "henek" weku din navekî nehat peyda kirin. Herwiha kesê ku van henekan tomar kirîye jî weku "Yarîker" nav li xwe danîye. Dîsa di *Hawar û Ronahîyê* da tê dîtin ku navê "medhelok"ê jî bo gotinên pêşîyan (proverbs) hatiye bikaranîn. Bi heman rengî di kovara *Asoyî Folklor* da di hejmara pazdehem da jî di bin sernavê pendî pêşîyan da "meselekanî kurdewarî" sernavekî hatiye danîn û qala gotinên pêşîyan hatiye kirin û di hejmara şazdehem da bi serê xwe sernavekî weku "meselekanî kurdewarî" hatiye danîn û her du nivîs jî weku dewama hev jî hêla Ebdulla Xidir Mewlûd (2005: 86-88; 2006: 131-133) ve hatiye nivîsîn. Lê dema em berê xwe didine xebata Îlyas Suvağçî (2019: 657) em dibînin ku ji bo cureyê pêkenokê navê "metelok"ê bi kar anîye û derbarê navên vî cureyî da jî wiha gotîye: "Metelok bi awayekî puxtedar û nuktedar ragihandina bûyereke yan ramanekê dikare bê pênasekirin. Ji bilî "metelokê" jî bo vî cureyî di ferhengê da gotinên wek; pêkenî, pêkenok, meselok, qelibotk û fiqre cih digirin." Herwiha em dizanin ku metel û metelok di Soranî û Bahdîni da bi piranî jî bo mamikan jî tê gotin (bnr. Subaşi, 2016: 76). Herwiha tê zanîn ku metel û mesel, metelok û meselok bi guherîna dengî pêk hatine û loma dema em mesele û meseloka ku Buran qal kirîye jî bihesibînin aloziyeke navî ya pir mezin derdikeve bo vî cureyî.

Di soranî da herçiqas bo vî cureyî bêtir navê "galtewgep" bê gotin jî (Resûl, 2010: 132; Nûredîn, 2004: 14-16) di nav senifandina Şukrîye Resûl (2008: 6) da ev nav

nabore. Lê di bin beşa pexşanê da beşek ji vegêranê weku "nukte" hatiye binavkirin ku di şûna pêkenokê da hatiye gotin. Diyar e ku di nav lêkolînerên Soran da yekgirtinek li ser wî navî tune. Bes çemka "galtewgep" para bêtir digire ji bo binavkirina wî cureyî li cem wan. Di kovara *Asoy Folklor* da herçiqas zêde berhevkarî û tomarkariya wî cureyî nehatibe kirin ji di hejmara sêzdehem da beşeke bi navê "Galtewgepê Kurdewarî" hatiye danîn û di şûna di hejmara şazdehem da Ahmed Qeremî (2006: 18) qala wî cureyî dike û bi devoka Bahdîni weku "tirane û pêkeninok" bi nav kirîye û diyar e zêde mîla wî li ser bikaranîna navê pêkeninokê bûye.

Di nav kovara *Folklorê Kurdan* da em rastî wî cure û navî nehatin. Di kovara *Folklorê Me* da hejmara heftem û heştam ne tê da di hemû hejmarên din da ji bo wî cureyî berhevkarî hene. Ev berhevkarî bêtir bi du navan hatine binavkirin ku yek jê "mesele, meselok" yê din jî "pêkenok" e. Heta di heman hejmarê da hem meselok hem jî pêkenok hatiye gotin. Esil ev ne duri senifandina zanistî ye, çimkî hin anekdotên li ser derewîn, famkor, zane û baleyan jî weku pêkenok û cureyên pêkenokan tên nixandîn. Di hejmara duyem da Roza Sierra (2019: 117; 2020: 80-81) bi navê "Du Pêkenok" berhevkarî û tomarkariyê wî cureyî kirîye û di hejmara çarem da jî di şûna heman cureyî bi navê "Du Meselokên Farqînê" weşandiye. Di hejmara sêyem a heman kovarê da jî bo wî cureyî xerib e ku nivîsa Elif Gunduz (2019: 4, 86-87) di naveroka kovarê da bi navê "Çar Meselokên Xîya" hatiye weşandin û di nav kovarê da jî bi navê "Pêkenokên Xîya" hatiye tomarkirin. Ev minak jî kifş dike ku di wê kovarê da ev her du nav di şûna hev da hatine bikaranîn. Di şûna di hejmara nehem da bi navê "Behlûl û Meselokên Wî li Herêma Torê" jî hêla Elif Gun (2021: 76-78) ve berhevkarîyek hatiye weşandin ku li gorî xebata Buran (2018: 38) jî Behlûl tîpeke pêkenokan bû. Axir ya durist ew e ku meriv vegêrana meselok û pêkenokê baş ji hev cuda bike û li gorî wê jî van navan daîne li ser cureyên guncaw. Nexwe ev tevlihevî her dê dewam bike.

Herwiha divê em destnîşan bikin ku ji bo wî cureyî li cem Kurdên Kavkazê navên pêkenin, qelibotk, mijûlî û hikyat hatiye bikaranîn. Weku me berê jî gotibû. Heciyê Cindî hikyat weku navekî giştî li çirok û binbeşên çirokê kirîye. Ordîxanê Celîl û Celîlê Celîl jî herçiqas bi sînorên teqez ji hev cuda nekiribin jî û navê pêkeninê gotibin jî di polinkirinê da jî bo pêkenokê qelibotk û jî bo anekdotan jî navê mijûlî danîne.

Li gorî xebat û lêkolînan kifş bû ku di nav Kurdan da hem pîrnaviya wî cureyî û hem jî tevliheviya cure û bincureyên wî çêbûye. Herwiha cudahiya zaravayan jî eyan e. Loma li gorî me pêkenok navê giştî û meselok jî bo bincureyên pêkenokan weku meselokên derewinan, meselokên zane û baleyan bê binavkirinê de qismen ev tevlihevî çareser bibe. Ji bilî wî navên weku henek, qerf, laqirdî, pêkenî, pêkeninok, metelok li derveyî wê binavkirinê bê hiştin.

1.5. Destan

Destan rûdanên dîrokî û civakî vedigêrin. Lê divê wê rûdanê karigerîyê mezîn li civakê kiribe. Çendek ji van rûdanan şer, lehengî, afat û evînen trajîk in. Destan hem rûdanên asayî ku ji dîrokê dinizile û hem jî vegêrana derasayî ku ji mîtolojiyê dinizile, têkilhev dike û vedigêre. Bi piranî nasnameyê wan a neteweyî heye. Li gorî lêkolîneran di destanê da rûdan û macerayên mirovan bi awayekî melodîk û helbestî bi şikilê menzûm tên vegêran (Oinas: 2015: 234). Li gorî lêkolîneran jî destan ji ber ku vegêranên pîr dirêj in û mîmkûn nebû ku di carekê da û li ser hev bi helbestî bîn

vegêran, loma destanbêjan carinan ji bo ku bêhna xwe vedin, diketine nav vegêranê pexşankî û loma destan weku pexşan û menzûm têkelhev hatine vegêran (Celîl & Celîl, 2014: 11). Lêkolînerên weku Gîw Mukriyanî (2013: 321) û Îzedîn Mistefa Resûl (2010: 33) peyva destanê û eposê weku peyv, çirok, hikaye, çêçêrok, çîrçîrok, rêzik, beserhat, qewatî, serbirde, kevneşop, xebroşk, mesnewî û heta birayên Celîl (2014: 10) weku romana gelêrî jî nixandine û pênase kirine. Carinan her du formên (pexşankî û helbestkî) heman destanê jî hev cuda jî hatine neqilkirin. Loma Kurdan bêtir ji ber wê formê û bi tesîra zimanê bîyanî gelek navên din li destanê kirîye. Ev nav weku destan, destan, destançîrok, beyt, epîk, epope, epos, poem, serpêhatîyê epîkiyê, stran û çirokên epîkiyê, poeziya epîkiyê û cengleme ne.

Ev arêşeya pîrnaviyê li cem Necat Keskin (2019: 178-179) jî bûye mijar û ew wê pîrnaviyê bi arêşeya çemk û cureyî ve girê dide û pîrmaneyîya çemkan weku sedemek nîşan dide. Li gorî wî dema meriv ji gelek alîyan ve cureyan binirxîne, li gorî xisûsiyeten wan ên sereke divê navê herî maqûl û minasib bê tercîhkirin ku ew navê wî cureyî jî ber sedemên hejmartî weku destan guncaw dibîne. Îcar em ê jî niha bi giştî berê xwe bidin xebatên folklorê yê di nav Kurdan da û navdanînan wan ên ji bo destanê destnîşan bikin.

Di kovara *Hawar û Ronahîyê* da em dibînin ku ji bo wî cureyî sê nav hatine gotin weku destan, destançîrok û çîrçîrok. Bi piranî dema ku behsa destana Memê Alan tê kirin ev nav tên gotin. Di hejmara sêzdehem a *Hawarê* da dema ku Hereqol Azîzan (1932: 5) qala Sîyabendê Sîlvî û Memê Alan dike dibêje "Çîrçîroqa Sîyabendê Sîlvî bi nav û deng e. Ev jî weq Memê Alan yeq jî çîrçîroqên me ên qevn û spehî ye. Her qes pê dizane." Lê di hejmara çil û pêncem da dema qala Mem û Zîna Ehmêdê Xanî û destana Memê Alan tê kirin li wir jî peyva destanê tê gotin: "Xanî binyanê esera xwe ji destana Memê Alan girtîye, lê ew weke xwe nehiştîye gelek tiştên wê guhartine." (Xanî, 1942: 6) Di şûna Celadet dema di hejmara bîst û sêyem a *Ronahîyê* da qala Memê Alan dike wê carê wê weku destançîrok bi nav dike (C.A.B, 1944: 8). Kifş e ku hem tevliheviya navî di van her du kovarên navborî da hebûye hem jî nîşana wê yekê ye ku di şûna destanê da anku vegêranên di wê şewazê da pîr bi rehetî weku çirok û çîrçîrok nav lê hatiye kirin. Çimkî weku me berê jî amaje pê kir, di eslê xwe da ev vegêran rûdanekê, çîrokekê neqil dikin û li gorî me sedema sereke ya navdanîna çirokê bo van vegêranan ji ber wê taybetîya wê ye. Herwiha di qismê Fransî yê *Hawarê* da jî em dibînin ku çemkên weku légend (çîrçîrok, destan), époqu, épouse (destan) û époupe (şer û kilamên şer) jî di wê maneyê da hatine bikaranîn.

Di nav Kurdên Kavkazê da digel ku gelek nav li wê vegêranê hatine danîn jî bi piranî di tesnîfên folklorî da navê "épos" hatiye tercîhkirin. Herçiqas Heciyê Cindî û Emînê Evdal (2008: 305-394) navê "beyt" jî li wî cûreyî danibin, em di berhevkarîya Ordîxanê Celîl û Celîlê Celîl (1978/II: 5-53) da dibînin ku beyt ji bo qewlên Êzîdîyan hatiye gotin ku ev jî girêdayî teşeya wan qewlan e. Herwiha em di *Hawar û Ronahîyê* da jî peyva beyt di maneya teşeya helbestê ya dumalik da dibînin. Lê dema em li kovara *Asoy Folklor* dinêrin em dibînin ku bi piranî beyt di maneya destanê da hatiye bikaranîn û ji hejmara duyem bigire heya hejmara dawî jî gelek destanên Kurdan ên weku Memê Alan, Dimdim, Las û Xezal, Dewrêşê Evdî, Zembîlfiros, Stî û Ferxê di bin sernavê "beyt" da hatine tomarkirin û weşandin. Lê béguman beyt bi tenê ji destanan re nehatiye gotin. Xisûsen di hejmara şazdehem da berhevkarîya Nîmet Husên (2006: 126-130) a bi

navê "Qewlê Zebûnî Meksûr" ku qewleke gelek navdar a Kurdên Êzîdî ye di bin sernavê "beyt" da hatiye weşandin. Herwiha "Qewlê Sura Afirîna Dinyayê" di hejmara bîst û çarem da û "Qewlê Tawûsî Melek" di hejmara sih û duyem da di bin sernavê beyt da hatine weşandin. Kîfş e ku bêtir ji ber menzûmbûna vî cureyî navê "beyt" lê hatiye kirin. Axir dema em veşandin li ser xebatên Kurdên Kavkazê em ê bibînin ji bilî êpos û beyt navên weku destan, serpêhatîyê epîkîyê, stran û çîrokên epîkîyê, poeziya epîkîyê û cengleme ji hatine gotin (Celîl & Celîl, 1978/1, 24-39). Dîyar e ku haya wan ji gelek navan hebûye. Lê wan bi zanetî navê "êpos" tercîh kirîye.

Di nav xebatên folklorê yê başûrê Kurdîstanê da Îzedîn Mistefa Resûl (2010: 31-34) ev cure hem weku "dastan/êpos" hem jî weku "dastanî honrawe/poemî êpos" bi nav kirîye. Kîfş e ku wî ev cudahi ji ber teşeya vegêranê cuda kirîye anku vegêrana pexşan û menzûm têkel awayekî destanê û vegêrana xwerû menzûm jî awayekî destanê nîşan daye. Şukriye Resûl (2008: 6) û Kameran Mukrî û Biwar Nûredîn (2004: 14-16) ev cure bi tenê weku dastan bi nav kirîye û binbeşên wê jî weku qaremaniyetî û dildarî destnîşan kirîye. Di kovara *Asoy Folklor* da digel ku ev cure bi piranî weku beyt hatibe binavkirin jî xisûsen di çend hejmarên ewil da "dastan" jî hatiye gotin. Heta di hin hejmaran da di bin sernavê "beyt" da tê dîtin ku hin destan weku serpêhatî/serhatî jî hatine binavkirin. Bo nimûne di hejmara bîst û heştam da Ebdulla Sebrî (2007: 121-137) destana Dewrêşê Evdî weku "Serpêhatîya Zor Temir Paşayê Milê" tomar kirîye û weşandiye. Wisa xuyaye kovara *Asoy Folklor* herçiqas çemka "beyt" bo vî cureyî tercîh kiribe jî di piranîya xebatên Başûrî da "dastan" zaltir e. Li gorî me jî ya herî maqûl ew e ku weku dastan an dastan bê standartkirin. Çimkî beyt çemkeke diyarker e bo teşeya metnan û pir dîr e ku meriv weku navê cureyekî vegêrana gelêrî standart bike û herwiha gelek keresteyên edebîyata gelêrî hene ku ew jî bi beytan tên gotin.

Di nav kovara *Folklorê Kurdan* û *Folklorê Me* da derbarê destanê da zêde xebat nehatine weşandin. Di *Folklorê Kurdan* hejmara çarem da nivîsek derbarê *Kela Dimdimê* da heye û di vî xebatê da qala destan û navê wê tê kirin û tê gotin ku di Yewnanî da "êpos" hatiye gotin bo destanê. Nivîskar dema çemka "dastan"ê bixwe jî analiz dike qala peyva erebî "esatîr" û yewnanî "myth" dike û destanê di beramberî wan da bi kar tîne (Borak, 2015: 61) û pir eşkere ye ku di vî xebatê da hin çemk tevlihev bûne. Lê binavkirina vegêrana Kela Dimdimê weku dastan kêma zêde mebesta nivîskar nîşan dide ku bo çî cure vegêranê dastan gotiye. Ji ber ku jî bilî vî xebatê derbarê dastanan da xebateke din tune, pir zehmet e ku meriv qala pirnavî û nestandartbûneke navê vî cureyî di kovara navborî da bike.

Di kovara *Folklorê Me* da di sê hejmaran da em xebat û berhevkarîyên li ser dastanan dibînin. Di hejmara çarem da Ahmet Seyarî (2020: 70) qala dastanên epîk kirîye û di destpêkê da li ser navê vî cureyî jî rawestaye. Piştî ku qala navên weku "êpos, epic" kirîye digel wê jî ji Tekin Çiftçi veguhastinek kirîye û gotiye ku li hêla deştê bo vî cureyî "delal" û li hêla çiyê jî "lawijê siwaran" tê gotin. Di hejmara dehema da Ahmet Seyarî (2021: 16-17) dîsa li ser binbeşekî dastanan xebatek kirîye ku jê re xezawetname tê gotin. Lê wî di vî xebata xwe da vî cureyî weku "çîrok" bi nav kirîye. Herwiha balkêş e ku zarbêjê xezawetnameyê jî di serê vegêrana xwe da dibêje ez ê "mesela" Borê Qer bêjim. Weku me berê amaje pê kiribû di nav Kurdên Bakur da mêlek heye ku ji piranîya vegêranên gelêrî re bibêjin çîrok an jî mesele. Li gorî me hem Seyarî hem jî zarbêj bi vî mêlê tevgeriyane û loma bi wan navan qal kirine. Weku din di hejmara nehem a kovarê

da jî Bawer Erîşen (2021: 26) li ser destana Kawa nivîsek amade kirîye, lê derbarê navê destanê da tu agahîyek nade ji bilî binavkirina xwe ya bo vegêrana Kawa. Kîfş e jî ber kêmbûna xebatan a di vî warî da pir zehmet e meriv li ser standarta navê vî cureyî di kovara *Folklorê Me* da jî bibêje. Lê bikaranîna du navên cuda bo heman şikil vegêranê ya Seyarî û midaxalenekirina edîtorî di jêrenotekê da bo me mêla nestandartbûnê nîşan dide.

Ji bo vegêranên gelêrî di Kurdî da ji tesîra zimanê Erebi dîr bêtir çemkên weku efsane, çîrok, çîrvanok, çîrçîrok, xebroşk, destan, pêkenok, serpêhatî xuya ne. Herwiha çemkên weku mît, hikayet, mesele, meselok, qîse, anekdot, epos, beyt û hwd. jî bi tesîra zimanên Ewropî û Erebi ketine nav Kurdîyê û di şûna navên hin vegêranan da hatine bikaranîn. Xisûsen navên weku hikayet, mesele, qîse navên gelemperî ne û îşaretî vegêran û çîrokê dikin. Yanî mimkûn e jî bo her cureyekî vegêrana gelêrî ev nav bîst gotin bêyî şaşfamîyek pêk bê, çawa ku çîrok û efsane bo piranîya van cureyan dikare bê gotin. Jixwe ji bilî navên Kurdî yê ku me destnîşan kirin gelek navên din piştî hewcedariya standardîzasyonê anku berbelavbûna xebatên zanistî yê folklorê Kurdî û lazîmiya polînkirina cureyan ketine nav lîteratura Kurdî. Helbet piştî Îslamê tesîra Erebi jî divê meriv di van çemkên nû da jî bîr neke. Loma xisûsen vegêranên weku Memê Alan, Siyabend û Xecê, Bijen û Menîje, Rostemê Zal, Behram û Gulendam ku xuyaye vegêranên gelek kevin in di nav Kurdan da gelo bi çî navî hatibûn binavkirin? Wisa dîyar e ku ev vegêran bêtir weku dastan/dastan hatine binavkirin (bnr. Mokrî, 1966; Kakeyî, 2013; Chaman Ara, 2015: 312, 289; Vali, 2021: 19-22, 29, 41). Helbet herçiqas weku dastan an lê bi navê lehengan weku Qeremannah, Çhangîrname, Bîrzoname, Samname hin vegêran û Şehnameyên Kurdî hatibin binavkirin jî em dizanin ku ew di eslê xwe da dastanên Kurdî ne. Li ser van egeran her çî kevin çî jî nû (di van çend sedsalên borî de) vegêranên ku li ser şer, trajedy, qaremanî, bergirî û lehengîya miletî be li gorî me divê weku dastan bê binavkirin.

1.6. Hikayet

Taybetîya hikayetan a sereke ji aliyê karakter, dem û cih ve rast in. Mimkûn e ku hatibin sêwirandin jî lêbelê hem ev sêwirandin derasayîyeke weku çîrokan nahewîne hem jî muheqeq xwe ji serpêhatîyeke civakê têr dike. Hikayet weku cureyekî transê tê nixandin ku ji dastanan nizilîne. Ya rastî li cem Kurdan hikayet bêtir weku çemkeke giştî ya ji bo her cure vegêranê hatiye bikaranîn. Her weku Heçiyê Cindî û Emînê Evdal bo çîrok û çîrvanok û pêkenokan bi giştî hikyat gotiye û ji bo serpêhatîyên ku bixwe berhev kirine navê hikyat/hikayetê bi kar anîye (Öztürk, 2018; Jaba, 2000). Vê binavkirinê kirîye ku digel gelek tevlihevîyên navên vegêranên gelêrî weku cureyekî serbixwe jî hikayetên gelêrî neyên nasîn û pênasakirin. Dema meriv bala xwe dide tesnîfên xebatên folklorîk ên cihanê cureyekî bi navê "folk romance" an jî "halk hikayesi" destnîşan kirine (Keskin, 2019: 191-193) ku ev li cem piranîya Kurdan weku vegêran teqabulê dastanê kirîye. Li gorî me nebûna peyva hikayetê berî Îslamê di nav Kurdan da û berbelavîya navê dastanê di maneya vegêran, gotin, çîrok û neqilîkirinê da kirîye ku Kurd xisûsen wan vegêranên ku ji mîtolojîya wan a dêrin nizilîne weku dastan bi nav bikin û herwiha vegêranên şîbhî wê yê ku di çend sed salên dawî da li nav gel belav bûye jî bi heman navî bi nav bikin. Çawa ku serborîyên Kawe, Qereman, Zal, Sam, Rostem weku dastan bi

nav kiribin serboriyên Derwêş, Kerr û Kulik, Stî û Ferxê, Sîyabend û Xecê û hwd. Ji wisa bi nav kirine. Lê di nav zanista folklorê da lêkolîneran xeteke zirav kêşaye navbera herdu cureyan. Herçiqas gelek lêkolînerên Kurdan vê xetê û vegêranên li her du aliyên vê xetê, ji hev dernexistibin û cuda nekiribin ji di zanista folklorê da "hikayetên gelêrî" vegêraneke bi serê xwe ji mît, efsane, çirok, pêkenok, destanan û serpêhatîyan cuda hatîye nixandin. Herwiha bi piranî wan vegêranên ku lêkolînerên Kurdan weku destan bi nav kirine li cem lêkolînerên bîyanî li gorî naverok û forma xwe hikayetên gelêrî ne.

Li gorî me tevlihevîya vî cureyî berî her tiştî ji tesbîtkirina şewaza vê vegêranê tê. Yanî dema me di Kurdî da got "hikayetên gelêrî" dê qesda me çî cure vegêran bin? Gelo divê em hikayetên *Evdalê Zeynikê*, şer û trajediyên di sedsala dawî da ku dengbêjên me di terza helbesta epîk da strane weku *Bavê Fexriya*, *Metran Îsa*, *Filîkê Quto*, *Mala Eliyê Ünîs*, *Bişarê Çeto*, *Heso û Nazê*, *Memê û Eysê*, *Heso Rebeno*, *Feqîyê Teyran* û hwd. di bin vî sernavî da binirxînin an vegêranên weku *Memê Alan*, *Kerr û Kulik*, *Xelîl Beg û Xelo*, *Sîyabend û Xecê*, *Dewrêşê Evdî* û hwd. di bin vî sernavî da bi cih bikin? An van vegêranên me hejmartî giştî di bin vî sernavî da bihesibînin? Li gorî me heya ev kar neyê kirin dê tu gavî navê hikayetê standardeke xwe nebinê.

Ji xêncî van nîqaşan arêşeyeke din maneya peyva hikayetê ya di nav Kurdan da ye û veneguherandina wê ji bo çemkeke zanistî ya folklorê ye. Çimkî hikayet ji bo hercure vegêranê di maneya neqil û gotin û çirokê da tê gotin ku ya herî zêde tevlihevî û pîrnaviyê ji çê dike ev e. Loma em ê niha berê xwe bidine qada xebatên folklorê Kurdî û bêtir şênber bikin ka ev tevlihevî bi çî şikilî ye.

Di nav xebatên Kurdên Kavkazê da birayên Celîl çemka hikayê bi kar neanîne. Lêbelê Heciyê Cindî û Eminê Evdal (2008: 665-750) di berhema xwe ya bi navê *Folklorê Kurmanca* da çî çirok, çivanok û meselok hebin giştî di bin navê hikayê da senifandine. Dîsa Heciyê Cindî di berhema xwe ya şeş cildî da çî çirok, çivanok (çirokên ajelan), pêkenok û meselok (anekdot) hebin bi giştî bêyî ku senifandinekê di navbera wan da bike weku *Hikayêd Cimeata Kurda* bi nav kirine. Meriv ji xebatên Cindî têdigehe ku wî her çî cureyên vegêran û xwerû pexşankî hebin weku hikayê bi nav kirîye ku ev yek ji nêrîna me ya ku Kurd weku navekî giştî hikayê bi kar tînin, xurttir dike. Herwiha divê em bidin zanîn ku di xebata Cindî û Evdal de ferqeke eşkere heye di navbera destan (beyt/epos) û hikayê de. Lê qesda wan ji hikayê ne "folk romance" a Îngilizî ye ne ji vegêranên me yên weku Memê Alan, Kerr û Kulik, Sîyabendê Silvî ne.

Di nav xebatên bakurê Kurdistanê da xîsûsen di nav xebatên zanistî yên ve dawîyê da ku yek jê xebata Kadri Yıldırım û Remezan Perter û Mustafa Aslan (2013: 143-144) a bi navê *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî* bû tê da weku cureyekî edebîyata gelêrî qala hikayetan nehatîye kirin. Bi heman şewazî herçiqas nehatibe weşandin û neghiştibe encameke teqez ji di nav komxebata cure û navên keresteyên folklorê ya Weqfa Mezopotamyayê da ji qala hikayetan nehatîye kirin û weku cureyekî serbixwe xuya nake (bnr. Weqfa Mezopotamyayê: 2021). Herwiha di nav xebatên weşanxaneyê Wardozê da ji bi navê hikayê ne weşaneke serbixwe hatîye kirin ne ji di nav weşanên vegêranên gelêrî da weku sernavek cih dane vî cureyî. Di kovara *Folklorê Kurdan* da bi tenê di hejmara heftem da em navê hikayê dibînin ku ew ji berhevkarîyê zazaî ye ku Ugur Sermîyan (2016: 32-33) serpêhatîyê herêma Dêrsimê bi navê "Hikayeya Şuware" neqil kirîye. Di kovara *Folklorê Me* da em tenê di du hejmaran da bi navê hikayê dihesin ku di van her du hejmaran da sê nivîs ji weku

anekdot, serpêhatî an ji meselok tînin nixandin. Lê Eşref Keydanî (2020: 16-18) di hejmara heftem da ji herêma Garisanê berhevkarîyê kirîye ku du vegêranên ne di nav pênasekirina hikayê gelêrî da tê da hene. Lê bi ihtimaleke mezin ji ber forma wan a vegêranî wê navê li wan kirîye û tomar kirîye. Di heman hejmarê da berhevkarîya bi navê "Hikayeta Durnas û Hespnas û Mîrnas'ê" ji di heman çarçoveyê da ye. Dîsa di hejmara heştam da berhevkarîya Evrehmanê Bello ye ku me berê ji behs kiribû, sê meselokên Qereçobanê ji ber forma wan a vegêranî bi navê hikayê bi nav kirîye û weşandiye. Ev nimûne an ji nebûna nimûneyan bi navê hikayê bi nav kirîye û serbixwe yên di di nav xebatên Bakur da nêrîna me ya di serî da me anîbû zimman ku Kurd hikayê bêtir ji bo cureyên vegêranî bi kar tînin û hêj ji weku cureyekî serbixwe tu pênase û polînkirinekê bo vî cureyî nekirine, piştrast dike.

Dema em berê xwe bidine xebatên li başûrê Kurdistanê hem rewşeke şibhî Bakur dibînin ku di xebatên folklorzanên weku Îzedîn Mistefa Resûl, Şukriye Resûl, Kameran Mukriyanî û Biwar Nûredîn da weku cureyekî serbixwe di nav senifandina keresteyên edebîyata gelêrî da navê hikayê tune ye. Li derveyî van xebatan dema ku em berê xwe didine kovara *Asoy Folklor* weku beşeke serbixwe bi navê "heqayet" em sernavekî dibînin ku hema hema di her hejmarek da gelek vegêranên gelêrî di bin vî sernavî da hatine belavkirin. Herçiqas navê heqayê hatibe bikaranîn ji dema em bala xwe didine vegêranên ku di bin vî sernavî da hatine belavkirin, diyar e ku heqayet di şûna çirokên ajelan (çivanok), pêkenok, meselok û serpêhatîyan da hatîye gotin an ji weku sernavekî giştî yên van vegêranan hatîye destnîşankirin. Em li vir ji dubare digihêjine wê qinyatê ku hikayê, hikayet, heqayet li cem Kurdan weku navekî giştî bo vegêran û pexşanê hatîye bikaranîn û weku cureyekî serbixwe tu pênase û polînkirinek bo nehatîye danîn.

1.7. Ser(pê)hatî

Di serpêhatîyan da tecrubeyên şexsan, bi awayekî pexşan û kurt di demeke nêzik da bi piranî ji devê kesê yekem tînin vegêran û paşê bi derbasbûna demê re an ji bi neqilkirinê mimkûn e veguhere devê kesê sêyem. Xîsûsiyeten serpêhatîyan ên herî berbiçav vegê her wekî wê rûdanê jîyabe an ji şahidî wê rûdanê bûbe, vedigêre. Lê piştî ku dem bi ser da diqulibe pir mimkûn e ev serpêhatî veguherin formên din ên vegêrana gelêrî ku yek ji wan efsane ye û Honko Lauri (vgz. Keskin: 2019: 203) amaje pê kirîye. Herçiqas Carl Wilhelm von Sydow vegêranên di vî formê da yên çî ji devê kesê sêyem çî ji devê kesê yekem bînin vegêran bi giştî weku serpêhatî binirxîne ji Linda Dégh û Andrew Vazsonyi (2015: 213-227) bi awayekî rexneyî nêzîkî wê pênasekirina Sydow dibin. Ew dibêjin piştî ku serpêhatî ji devê kesê yekem veguherî devê kesê sêyem ji serpêhatîbûnê dûr dikeve dibe cureyê din a vegêrana gelêrî. Loma ew dibêjin mimkûn e serpêhatî ji bûyerên rasteqîn, ji gotegot û tecrubeyan pêk hatibin ku ev pêkareke sereke ye, lê li gor binyada vegêranên gelêrî yên berî xwe çiqas serbest bin ji di bin tesîra wan da mane ji hêla hûndanîndê ve weku teknîka sêbarekirinê, îmtihan, dîyalogê ve. Loma ew destnîşan dikin ku hêsan nîne cureyên vegêrana gelêrî bi awayekî teqez ji hev bînin cudakirin û mimkûn e ku hin cure ji hinên din nizilî bin, mimkûn e tîkel bûbin, mimkûn e ku cureyek yê din tune bike û wisa pêk bê. Ji ber wê ji bêyî ku pêkarên din ên vegêranê bînin hesibandin, bi tenê li gorî tecrubeya şexsî nixandina cureyê serpêhatîyê di qalibekî wiha de, dê encameke teqez nexe destê me.

Li beramberî navê serpêhatiyê di kurdî da serborî, serbirde û serguzeşte ji lê gotin. Herwiha di kurdî da maneyeke berfirehtir ji ji bo serpêhatiyê heye. Ji ber ku di eslê xwe da her vegêranekê gelêrî ji serpêhatiyêkê nizilîye, ev mane gelek asayî ye ku li cem Kurdan çêbûbe. Heta di şûna vegêran û hikayetkirina rûdanê da ji tê gotin. Loma weku çemka hikayetê, serpêhatî ji li cem Kurdan û heta li cem piraniya lêkolînerên Kurdan ên di qada folklorê da di maneya berfireh da tê bikaranîn û weku cureyekê serbixwe hêj ji xim û bingeha wê baş nehatîye danîn. Çarçoveya serpêhatî û vegêranê gelêrî yên din ên di bin vî cureyî da bîen hesabandin, nehatine eşkerekirin. Loma nestandardtûna navan xwe di vî sernavî da jî dide der. Li gorî metaryalên li ber destên me ji bilî Necat Keskin (2019: 200-204) lêkolînerêkî din serpêhatiyê weku cureyekî serbixwe nehesibandîye û polîn nekiriye.

Di nav Kurdên Kavkazê da di nav xebatên birayên Celîl da peyva serhatî û serpêhatî gelek derbas dibe. Xisûsen vê çemkê weku me li jor amaje pê kir di şûna vegêranê gelêrî yên peşankî da bi nav kirine ku qelîbotk, mijûlî, çirok, çivanokan û vegêranên şîbhî wan weku serpêhatî hesabandine. Heta serpêhatî li beramberî çemka "proza" bi kar anîne ku di bin navê prozayê da cîazî, qelîbotk, mijûlî û çirok polîn kirine û wî qismî wiha rave kirine: "Berevoka me da gele serpêhatiyê proza zargotina k'urda-ç'irok, ç'ivanok, serhatî, cîazî, pêk'enîn, efsene, self û giliyêd mayihe xweş, yêk ji aliye milet da bi h'izkirin tene gotinê, çapkirinê. Nek t'enê poêziya k'urda da, lê usa jî proza wî da jîyina xebat'ara, rabûn-rûniştandina wî, fe'mdariya û pek'enîna (humora) wî, filsofiya û p'sixolojiya wî rind hatîye dîhar kirin. Xeta eşkere me di navbeyna e'frandinê vekirî da (proza) nek'işandiye, me ew bi t'emamî p'aravenekiriye ser p'ara, her 99 e'frandinê vekirî me h'imlî ser du p'ara p'aravekiriye: "Cîazî" û "Qelîbotk, mijûlî û çirok." (Celîl & Celîl, 1978/1: 39). Balkêş e ku di bin navê prozayê da jî weku cureyekî, navê serhatiyê hilaniye. Lê qesda wan ji vî navî çî ye ne dîyar e. Mimkûn e ku ew anekdotên bi devê kesê yekem tîen gotinê û hin meselok û pêkenokên derewînan weku serhatî nixandîbin ku li gorî me jî herî zêde di nav vegêrana gelêrî ya Kurdî da ew li pênasaya cureyê serpêhatiyê diguncin. Dema meriv bala xwe dide hin xebatên Heciyê Cindî, dibîne ku çemka serhatiyê bi piranî digel çemka beytan re bi kar anîye ku meqsed jê destan in. Bo nimûne sêzdeh şaxên *Dimdimê*, deh şaxên *Ûsiv û Zelîxeyê*, *Mem û Zînê* di bin sernavê beyt-serhatî da û du xebatan jî bi navên *Beyt-Serhatiyê Cimeta Kurda* û *Beyt-Serhatiyên Kurdaye Epîkyê* dane çapkirin (Cindî & Evdal, 2008: 39-40). Ji van nimûneyan jî tê famkirin ku Cindî bixwe jî ser(pê)hatî di maneyeke berfireh da li beramberî rûdanên bi serê miletekî da qewimî, bi kar anîye.

Di nav xebatên Başûr da Îzedîn Mistefa Resûl çemka serguzeşte digel çemka çirokê di xebata xwe da bi kar anîye. Şukriye Resûl jî weku binbeşeke efsaneyan "efsaneyên serguzeşte" polîn kirîye ku qesd jê meselok û anekdot in. Kameran Mukrî jî li beramberî çirokê serguzeşte bi kar anîye û bi heman rengî Biwar Nûredîn (2004: 14-16) jî weku sernavêkî vegêrana gelêrî "çirok û seguzeşte" digel hev bi nav kirîye. Kurdên Başûrî wisa dîyar e mîna Kurdên Bakurî û Kavkazê seguzeşte di maneyeke berfireh da jî bo hemû vegêranên peşankî û weku cureyek jî di şûna meselok û anekdotan da bi nav kirine. Ji bilî van xebatan dema em bala xwe didine kovara *Asoy Folklor*, em dibînin ku jî bo serpêhatiyê çemka "serbirde" bi kar anîne. Esil di hin nivîsên Kurmançiya Behdînî yên di kovara navborî da dîsa çemkên serhatî û serpêhatî hene. Lê ew jî bi piranî digel destan û hikayetan hatine bikaranîn weku serhatîya zembilfiroş, serpêhatîya Zor Temir

Paşayê Milê, serbordey Memê Alan (sorani), beyt û sehatîya Leylî û Mecrûm û hwd. Lê serbirde weku cureyekî serbixwe yê vegêrana gelêrî di kovarê da hatîye destnîşankirin ku bi piranî di şûna anekdotan da hatîye binavkirin. Lê carinan weku di hejmara sêyem da xuyaye di bin sernavê giştî yê çirokî folklorî da jî çemka serbirde hatîye bikaranîn ku ev bi navê "Çend Serbirdeyêkî Kon" ji hêla Nazim Şêxanî (2001: 180-181) ve hatîye belavkirin. Lê ew nivîs bixwe jî çend anekdotan di nav xwe da dihundirîne. Kifş e ku xisûsen *Asoy Folklor* çemka serbirdeyê weku cureyekî serbixwe destnîşan û polîn kirîye. Lêbelê ev pênasê û polînkirin bi awayekî standart di nav hemû xebatên Kurdên Başûrî da nexuyaye.

Di kovara *Hawar û Ronahiye* da (bi)serhatî herçiqas xisûsen weku sernavê cureyekî vegêrana gelêrî nehatibe destnîşankirin jî tam di maneya vî cureyî da gelek biserhatîyan bo xwînerên xwe neqil kirine. Bi taybetî ew rûdanên ku bi serê şexsan da qewimîne û ji devên wan şexsan neqil bûne weku biserhatî bi nav kirine. Belkî ya herî muhîm bo me "Biserhatîya Reşoyê Darê" ye ku ev serpêhatî li Darêya Mêrdînê pêk hatîye û Cemil Haco (1932: 4-5) vî di hejmara çardehem û qismê bi tîpên Aramî da belav kirîye. Xaleke balkêş a vî serpêhatiyê jî ew e ku vegêranekê pir nêzî wê, di nav çil hikayetên Mela Mehmûdê Bazidî da bi navê "H'ikayeta Nozdey" derbas dibe ku di wê hikayetê da du karakterên bi navê Cergo û Gûzel Xatûn jî şîbhî vî rûdanê serpêhatiyêkê dijîjn (Jaba: 2000: 66-69). Wisa xuyaye weku Necat Keskin jî dîyar kirî meriv wan çil hikayetan bi temamî nebe jî qismekî ji wan weku serpêhatî destnîşan bike dê ne dûrî pênasaya xwe be ku em mîna keke wê ya şênber di Hawarê da jî dibînin ku wek biserhatî hatîye binavkirin.

Di nav xebatên Bakur da em di nav weşanên Wardozê da di kitêba Mustafa Aslan a bi navê *Baqek ji Folklorê Beriya Mêrdînê* da sernavêkî xisûsî dibînin ku weku serpêhatî hatîye destnîşankirin ku tê da bêtir anekdot û meselokên jî devê kesê yekem hatine bicihkirin. Heta di xebata Mehpus Serhedî da ku amadekariya folklorê kovara Hawarê kirîye û "Biserhatîya Reşoyê Darê" di wê berhemê da di bin sernavê çirokê da daye. Gelek serpêhatiyên bi vî rengî di bin sernavê çirokê da hatîye weşandin di nav xebatên Wardozê de. Ji bilî wê di kovara *Folklorê Kurdan û Folklorê Me* da pir nimûneyên ji vî cureyî tunene ku meriv nixandîneke tekûz bike. Lê di *Folklorê Kurdan* da di du hejmaran da bi sernavê serpêhatî di nivîs hene ku vegêranên di bin van sernavan da li pênasaya serpêhatiyê tê ku ji wan "Serpêhatîya Mala Kapreşîyan" e ku ev rûdanekê bi serê malbatekê da hatî, vedigêre bi devê kesê sêyem û ya din jî bi navê "Serpêhatîya Tirpankêşki" ye ku ev jî rûdanek e bi serê kesekî bi navê Rûstemo da hatî, vedigêre (Yaman, 2015: 47; Hezer, 2016: 59). Ji ber ku bi navekî din em rastî vî cureyî nehatin, êdî çî bi zanetî an nezani dîyar e ku hevgerînek heye û vegêranên li gorî pênasaya serpêhatiyê di bin wî navî da belav kirine. Di kovara *Folklorê Me* da di du hejmaran da em sê nimûneyên vî vegêranê dibînin. Herçiqas bi awayekî durist navê du berhevkarîyan weku serpêhatî û serhatî bi awayekî li hev û guncav danîbin jî di berhevkarîya din da digel ku heman şîkil vegêran e jî bi navê çirokê bi nav kirine. Di hejmara yekem da stran û serpêhatîya strana *Lê Yarê* weku serpêhatî hatîye weşandin (Reşwan, 2019: 32-34) ku di heman hejmarê da stran û serpêhatîya *Seydîko* bi sernavê çirokê hatîye weşandin (Botî: 2019: 99-104). Ev yek jî nişan dide ku di vî kovarê da ev sernav bi zanetî jî bo cureyê serpêhatiyê nehatîye danîn. Mîna ku me li jorî jî amaje pê

kir, ji ber mela Kurdan a ji her teqlid vegêranê re ku çawa dibêjin serpêhatî an çirok, li vir ji ji ber heman melle ev sernav hatine danîn.

Di encama can xebat û binavkirinê di nav Kurdan da kifş e ku di serî da serpêhatî hêj bi giştî weku cureyekî serbixwe nehatiye pênase û polînkirin. Ji bo standartkirina navê cureyekî jixwe şertê ewil ew e ku pênaseyê tam a wî cureyî bê kirin û bê destnîşan kirin ka kîjan vegêranê gelêrî dê di bin wî cureyî da bîn nixandin. Herwiha ser(pê)hatî digel ku di çend xebatan da weku cureyekî serbixwe hatibe destnîşankirin ji bi giştî di maneya hikayet, vegêran û rûdana bi serê meriv da hatî, belav bûye. Lê diyar e ku ji ber karigeriya devok û zaravayan bi çend navên weku serhatî, serpêhatî, serborî, serguzeşte, serbirde hatiye binavkirin ku ev bixwe ji arêşeyek e li beramberî standartbûnê.

Encam:

Ji ber kêmasiya pênasekirinê binyatî û polînkirinê lawaz, berî navdanîna di Kurdî de nasîna cureyên vegêrana gelêrî û jihevderxistinê wan a ji hev arêşeyê berçav e ku ev gelek karîger e li ser pîrnawî û nestandardbûnê.

Xisûsen piştî Îslamê hevnasîna Kurdan bi çand û zimanê Erebi karîger bûye ku hin çemkên nû bikevine nav Kurdîyê di şûna vegêran, gotin, çirok, efsane, destan, serpêhatî û pêkenokê de.

Hin çemkên ku maneyên giştî wergirtine weku çirok, mesele, efsane, serpêhatî, hikayet bûne sebebê pîrnawî û têkelhevîyê. Çimkî her cureyê ku tê de vegêran û veguhastin hebûye, bi rahetî ji bo wî bêyî ku li binyatî û formê bê nêrin ji van çemkên navborî hatine bikaranîn.

Ji bo vegêranê gelêrî di Kurdî da ji tesîra zimanê Erebi dîr bêtir çemkên weku efsane, çirok, çîrvanok, çîrçîrok, xebroşk, destan, pêkenok, serpêhatî xuya ne. Herwiha çemkên weku mît, hikayet, mesele, meselok, qise, anekdot, epos, beyt û hwd. ji bi tesîra zimanê Ewropî û Erebi ketine nav Kurdîyê û di şûna navên hin vegêranan da hatine bikaranîn. Xisûsen navên weku hikayet, mesele, qise navên gelemperî ne û îşaretî vegêran û çîrokê dikin. Yanî mimkûn e ji bo her cureyekî vegêrana gelêrî ev nav bîn gotin bêyî şaşfamîyek pêk bê, çawa ku çirok û efsane bo pîraniya van cureyan dikare bê gotin. Jixwe ji bili navên Kurdî yên ku me destnîşan kirin gelek navên din piştî hewcedariya standardîzasyonê anku berbelavbûna xebatên zanistî yên folklorê Kurdî û lazimîya polînkirina cureyan ketine nav lîteratura Kurdî. Ji ber ku ev nav bêyî lêkolînê binyatî yên xurt, bêtir weku werger rasterast hatine wergirtin, bûye sedem ku polînkirin û navdanîna saxlem neyê kirin. Loma ya herî muhîm berî navdanîna van cureyan divê lêkonerên folklorê pêşî bikevine dîr veçîrîna binyatî ya keresteyên gelêrî.

Karigeriya hokarên weku nestandardbûna zimanî, tesîra zimanê Erebi, Tirkî û Farisî, pîrdevokî û pîrzaravayî, qutbûna peywendîyê ya lêkolînê di vî qadê de, neberdewamîya xebatan weku kronolojîyê weku sedemên şênber ên vî pîrnawîyê û nestandardbûnê ne.

Ji bo her cureyî ji yekî zêdetir nav hene û herweha di bin cureyekî de bincure ji hene û bi taybetî di sernavê çirokan de. Ji ber ku xebatên analîtîk ên di qada folklorê Kurdîyê de kêr û qutbûyî ne, mecal nebûye ji hev bê derxistinê gelo xisûsen kîjan nav bo cureyê giştî, kîjan nav ji bo bincureyan bêtir hatiye bikaranîn. Loma bûye sebeb ku ji bo çîrokê, çîvanok, xebroşk, meselok, çîrçîrok, efsane ji bîn gotin. Lê li gorî xebata me kifş e

ku mela Kurdan heye ji bo çîrokê ajelan navê "çîvanok"ê bi kar bînin, ji bo çîrokê derasayî "xebroşk"ê bi kar bînin, ji bo anekdotê "meselok"ê bi kar bînin.

Li gorî xebatên li ber destê me kifş e ku lêkolîn û weşanên Kurdan yê xisûsî li ser folklorê di nav xwe da ji serê xwe bi standartbûnekê neşandine. Di heman kovar û lêkolînê da meriv dibîne ku bo cureyî çîrokê efsane gotine, bo efsaneyê mît gotine, bo pêkenokê çîrokê gotinê, bo destanê serpêhatî gotine. Yanî ji bo cureyekî tercîha navekî bi tenê nekirine ku ev ji li gorî min nîşaneyê wê yekê ye ku standartkirina vî lîteraturê ji bo xwe nekirine armanc.

Xisûsen di cureyê hikayetê de xuya bû ku li cem Kurdan ev çemk ji navê cureyekî serbixwe bêtir di maneyê berfireh û giştî da ji bo vegêranê bi kar tînin. Ev cure li cem pîraniya Kurdan hêj nehatiye pênasekirin û vegêranê Kurdî ya ku di bin vî cureyî da binirxînin, destnîşan nekirine. Ji bo vegêranê me yê ku lêkolînê folklorê yê çîvanokê weku "folk romance/halk hikayesi/hikayeta gelêrî" nav datînin, lêkolînê Kurdan ew vegêran weku destan bi nav kirine.

Herî dawî dixwazim pêşniyazek bikim ji bo çareserîya vî arêşeyê. Li gorî me berî her tiştî gelo ev pîrnawî û polînkirina lawaz li cem lêkolînê Kurdan weku arêşê tê hesabandin? Divê lêkolînê qada folklorê ewil bersiva vî pîrsê bidin. Ger herkes ji vî yekê heman gilî û gazincan dike, wê çaxê di serî da di nav akademîya Kurdî de divê xebatên binyatî û senifandinê bîn kirin. Herwiha digel wî xebatan hevdemî ji ber parçebûn, qutbûna peywendîya lêkolîneran ji hev, pîrdevokî û pîrzaravayîya di nav me da divê helwestek bê nîşandan û di serî de çend rêzekomxebat bîn pêkanîn bi beşdariya her aliyekî Kurdistanê û paşê ev komxebat çend salan carekê bîn pêkanîn û şopandina arêşeyên qada folklorê berdewam bê kirin.

Çavkanî:

- Aslan, Mustafa (2019) *Baqek ji Folklorê Beriya Mêrdînê*, Diyarbakir: Wardoz.
- Azîzan, Hereqol (1932) *Çîrçîroqa Bîngolê*, Hawar, Hejmar: 11, 6-7.
- Azîzan, Hereqol (1932) *Siyabendê Silivî*, Hawar, Hejmar: 13, 5-6.
- Baran, Bahoz (2015) *Çîrokê Gelêrî*, *Folklorê Kurdan*, Çile-Sibat-Adar, Hejmar: 1, 57-59.
- Bascom, William R. (2006) *Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatıları*, (Çev.) R. Nur Aktaş ve diğêrleri, (Edt.) M. Öcal Oğuz ve diğêrleri, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1*, Ankara: Geleneksel Yayınları, 113-132.
- Bedirxan, Kamiran Ali (1932) *Edebîyata Welatî*, Hawar, Hejmar: 1, 5.
- Bello, Evrehmanê (2019) *Du Meselok ji Serhedê*, *Folklorê Me*, Hezîran-Tîrmeh-Tebax, Hejmar: 2, 24-25.
- Bello, Evrehmanê (2021) *Sê Hikayetên Qereçobanê*, *Folklorê Me*, Kanûna Pêşîn-Kanûna Paşîn-Sibat, Hejmar: 8, 28-29.
- Borak, Mustafa (2015) *Kela Dimdimê*, *Folklorê Kurdan*, Çîrîya Pêşîn-Çîrîya Paşîn-Kanûna Pêşîn, Hejmar: 4, 60-67.
- Botî, Dildar (2019) *Çîrok û Strana "Seydiko"yê*, *Folklorê Me*, Adar-Nîsan-Gulan, Hejmar: 1, 99-104.
- Bozarslan, M. Emin (2006) *Pepûk: Meselokên Lawiran V*, Amed: Weşanên Deng.
- Buch, Wilfried (2006) *Masal ve Efsane Üzerine*, (Çev.) Ali Osman Öztürk, (Edt.) M. Öcal Oğuz ve diğêrleri, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1*, Ankara: Geleneksel Yayınları, 223-228.

Buran, Eşref (2018) *Mela Wekî Tîpekî Pêkenokên Kurdî*, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

C.A.B. (1944) Memê Alan, *Ronahî*, Hejmar: 23, 8.

Celîl, Ordîxan & Celîlê Celîl (1978) *Zargotîna Kurdî I*, Moskova: Naûka.

Celîl, Ordîxan & Celîlê Celîl (1978) *Zargotîna Kurdî II*, Moskova: Naûka.

Celîl, Ordîxan & Celîlê Celîl (2014) *Zargotîna Kurda 2*, Wien: İnstitûya Kurdzanîyê.

Cewerî, Firat (Amd.), (1998) *Hawar*, Stockholm: Weşanên Nûdem.

Chaman Ara, Behrooz (2015) *The Kurdish Sâhnâma and Its Literary and Religious Implications*, Amazon.com.

Cindî, Hecîyê & Emînê Evdal (2008) *Folklor Kurmanca*, Stenbol: Avesta.

Cindî, Hecîyê (2015) *Hîkyatêd Cîmeata Kurda*, Berg (VI), Stenbol: Rûpel.

Circîs, M. Şivan (2019) Rengvedana Efsanê di Mem û Zîna Ehmedê Xanî da, *Folklor Me*, Hezîran-Tîrmeh-Tebax, Hejmar: 2, 91-108.

Cotyar, Xalid (2005) Efsane Çi ye?, *Asoy Folklor*, Hejmar: 7, 93-97.

Dêgh, Linda & Andrew Vazsonyi (2015) Memorat ve Ön-Memorat, (Çev.) Ahmet Barış Ekiz, (Edt.) M. Öcal Oğuz ve diğêrleri, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımalar 3*, Ankara: Geleneksel Yayınları, 213-228.

Dêgh, Linda (2019) Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı, (Çev.) Selcan Gürçayır, (Edt.) M. Öcal Oğuz & Selcan Gürçayır Teke, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımalar 2*, Ankara: Geleneksel Yayınları, 204-210.

Dizman, Ridwan (2015) Di Fabilên Kurdî da Rovî, *Folklor Kurdan*, Temmûz-Tebax-Îlon, Hejmar: 3, 22-29.

Dundes, Alan (1997) Folklor Nedir? (Çev.) F. Gülay Mirzaoğlu, *Millî Folklor*, Kış, Sayı: 36, 74-76.

Ehmed, Herême İbrahim (2010) Rengdanewey Ayînî İslam le Efsaney Kurdî da, *Asoy Folklor*, Hejmar: 49, 27-55.

Eli, Husên Sabîr (2010) Serhatîyek Bo Nasînî Efsane û Heqayet, *Asoy Folklor*, Hejmar: 49, 24-26.

Eliade, Mircea (2001) *Mitlerin Özellikleri*, (Çev.) Sema Rifat, İstanbul: Om Yayınevi.

Erişen, Bawer (2021) Li gor Teorîya Etnosembolizmê Nixandîna Destana Kawayê Hesinkar, *Folklor Me*, Adar-Nîsan-Gulan, Hejmar: 9, 26-30.

Fewzî, Kemal (1918) Kürd Masalları, *Jîn*, Hejmar: 22, Stenbol, 7-10.

Gazî, Mustafa (2015) Çîrokên Gelêrî, *Folklor Kurdan*, Temmûz-Tebax-Îlon, Hejmar: 3, 74-76.

Gazî, Mustafa (2016) Çîrokên Çêbûna Sewalan, *Folklor Kurdan*, Tîrmeh-Gelawêj-Rezber, Hejmar: 7, 25-27.

Geverî, Ayhan (2008) *Antolojiya Çîrokên Nûbiharê*, Stenbol: Nûbihar.

Gun, Elif (2020) Efsaneyeya Çala Hakloyê, *Folklor Me*, Kanûna Pêşîn-Kanûna Paşîn-Sibat, Hejmar: 4, 14-15.

Gun, Elif (2021) Behlûl û Meselokên Wî li Herêma Torê, *Folklor Me*, Adar-Nîsan-Gulan, Hejmar: 9, 76-78.

Gunduz, Elif (2019) Çar Meselokên Xîya/Pêkenokên Xîya, *Folklor Me*, Îlon-Çîrîya Pêşîn-Çîrîya Paşîn, Hejmar: 3, 86-87.

Haco, Cemîl (1932) Biserhatîya Reşoyê Darê, *Hawar*, Hejmar: 14, 4-5.

Hezer, Mehmet Emîn (2016) Serpêhatîya Tirpankêşkî, *Folklor Kurdan*, Kanûna Paşîn-Sibat-Adar, Hejmar: 5, 59.

Human, Surya (2019) Efsaneyeya Êlê Şaze, *Folklor Me*, Adar-Nîsan-Gulan, Hejmar: 1, 51-52.

Human, Surya (2020) Efsane Ser o Çend Malumatî û Efsaneyeya Kekoyî yan zî Pepûke, *Folklor Me*, Kanûna Pêşîn-Kanûna Paşîn-Sibat, Hejmar: 4, 66-67.

Husên, Nimet (2006) Qewlê Zebûnî Meksûr, *Asoy Folklor*, Hejmar: 16, 126-130.

Jaba, Aleksander (2000) *Çîrokên Kurmancî*, (Amd.) Cankurd, Stockholm: Helwest Weşanên Çanda Nûjen.

Jahn, Manfred (2015) *Anlatıbilim; Anlatı Teorisi El Kitabı*, (2. Baskı), (Çev.) Bahar Dervişcemaloğlu, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kakeyî, Herwêll (2013) *Dastanî Baram û Gulendam*, Silêmanî: İnstitûyî Keleporî Kurd.

Kendo (1913) Çîrokê Kurmanca, *Rojî Kurd*, Hejmar: 2, 31.

Keskin, Necat (2019) Folklor û Edebiyata Gelêrî, Stenbol: Avesta.

Keydanî, Eşref (2020) Du Hîkayet ji Herêma Garisanê, *Folklor Me*, Çîrîya Pêşîn-Çîrîya Paşîn, Hejmar: 7, 16-18.

Kreyenbroek, Philip G. (1995) *Yezidism Its Background, Observances and Textual Tradition*, Lewiston: The Edwin Mellen Press.

Levi-Strauss, Claude (2013) *Mit ve Anlam*, (Çev.) Gökhan Yavuz Demir, İstanbul: İthaki Yayınları.

Loristanî, Xan Elmas. Defterê Kelam, Destnîvîsa Nuxsêya Seyîd Xelîl 'Alînejad, (bt.) Bê Tarîf.

Luthi, Max (2006) Masalın Efsane, Menkabe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı, (Çev.) Sevengül Sönmez, (Edt.) M. Öcal Oğuz ve diğêrleri, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımalar 1*, Ankara: Geleneksel Yayınları, 220-222.

Mewlûd, Ebdulla Xidir (2005) Meselekanî Kurdewarî, *Asoy Folklor*, Hejmar: 15, 86-88.

Mewlûd, Ebdulla Xidir (2006) Meselekanî Kurdewarî, *Asoy Folklor*, Hejmar: 16, 131-133.

Mokri, Muhemed (1966) *Dastanê Bijen û Menîce*, Paris: Librairie Klincksieck.

Mukrîyanî, Gîw (2013) *Ferhengî Kurdistan Kurdî-Kurdî*, Amed: Weşanên Enstitûya Kurdî ya Amedê.

Mukrîyanî, Mem (2017) *Ebanda*, Diyarbakır: Wardoz.

Nûredîn, Biwar (2004) *Bibliyografîya Kitêbî Folklorî Kurdî 1860-2004*, Silêmanî: İnstitûyî Keleporî Kurd.

Oinas, Felix J. (2015) Halk Destanê, (Çev.) Dilek Beden, (Edt.) M. Öcal Oğuz ve diğêrleri, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımalar 3*, Ankara: Geleneksel Yayınları, 234-246.

Olçer, Feray (2020) Motifên Çîroka Leyl û Mecrûmê, *Folklor Me*, Hezîran-Tîrmeh-Tebax, Hejmar: 6, 46-54.

Omer, Fazil (1990) Çend Çîvanokên Ezop, *Karwanî Folklor*, Hejmar: 1, 133-137.

Omer, Sellah (2005) Derwazeyek bo Efsane, *Asoy Folklor*, Hejmar: 49, 98-99.

Öztürk, Mustafa (2018) Çîrokên Wergerên Mela Mehmûdê Bazîdî (1797-1870), *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 4, Cilt: 4, Sayı: 8, 2018/2, 33-63.

Pentikainen, Juha (2006) Efsanenin Yapısı ve Fonksiyonu, (Çev.) İsmail Görkem, (Edt.) M. Öcal Oğuz ve diğêrleri, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımalar 1*, Ankara: Geleneksel Yayınları, 113-132.

Polat, Yüksel (2015) Çîrokên Gelêrî, *Folklor Kurdan*, Nîsan-Gulan-Hezîran, Hejmar: 2, 87-88.

- Qeracî, Taban (2001) Çîrok û Efsaney Nawçey Kirmaşan, *Asoy Folklor*, Hejmar: 3, 159-161.
- Qerenî, Ehmed (2006) Binemayên Mêjûya Zarekî di Folklorê Kurdî de, *Asoy Folklor*, Hejmar: 16, 4-20.
- Resûl, Îzeddîn Mistefa (2010) *Edebî Folklorî Kurdî*, Çapê Sêyem, Hewlêr: Dezgay Çap û Bilawkirdinewey Aras.
- Resûl, Şukrîye (2008) *Edebî Folklorî Kurdî*, Hewlêr: Dezgay Muzîk û Kelepûrî Kurd.
- Reşwan, Sadiq (2019) Stranek, Serpêhatîyek "Lê Yarê", *Folklorê Me*, Adar-Nîsan-Gulan, Hejmar: 1, 32-34.
- Sebrî, Ebdulla (2007) Qewlê Zebûnî Meksûr, *Asoy Folklor*, Hejmar: 28, 121-137.
- Serhedî, Mehpûs (2017a) *Kêço*, Dîyarbakir: Wardoz.
- Serhedî, Mehpûs (2017b) *Sînosêwî*, Dîyarbakir: Wardoz.
- Sermîyan, Ugur (2016) Hîkayeya Şuware, *Folklorê Kurdan*, Tîrmeh-Gelawêj-Rezber, Hejmar: 7, 32-33.
- Seyarî, Ahmet (2020) Rola Jinê di Destanên Kurdî yê Epîk da, *Folklorê Me*, Kanûna Pêşîn-Kanûna Paşîn-Sibat, Hejmar: 4, 68-78.
- Seyarî, Ahmet (2021) Çîroka Borê Qer, *Folklorê Me*, Kanûna Pêşîn-Kanûna Paşîn-Sibat, Hejmar: 10, 16-20.
- Sierra, Roza (2019) Du Pêkenok, *Folklorê Me*, Hezîran-Tîrmeh-Tebax, Hejmar: 2, 117.
- Sierra, Roza (2020) Du Meselokên Farqînê, *Folklorê Me*, Kanûna Pêşîn-Kanûna Paşîn-Sibat, Hejmar: 4, 80-81.
- Subaşî, Kenan (2016) Vegotina Hêmayî û Metaforîk di Mamikên Kurdî de, *The Journal of Mesopotamian Studies*, C: 1/1, 71-90.
- Subaşî, Kenan (2019) *Kürtçe (Kurmanci) Masalların Anlatı Tipolojisi*, Dîyarbakir: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Suvağci, İlyas (2019) Kürtçe Fıkraların Konuları Bakımından Sınıflandırılması, *Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler Sempozyum Bildirileri*, Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları.
- Şareza, Kerîm (2001) Efsane û Hîkayetî Lêkderewey Gîyandaran li Edebî Millî da, *Asoy Folklor*, Hejmar: 3, 86-92.
- Şêxanî, Nazim (2001) Çend Serbirdeyekî Kon, *Asoy Folklor*, Hejmar: 3, 180-181.
- Temo, Fuad (1913) Çîrok, *Rojî Kurd*, Hejmar: 1, 25-26.
- Thompson, Stith (1951) *The Folktale*, New York: The Dryden Press.
- Ugur, Mahîr (2020) Çîroka Papûkê, *Folklorê Me*, Çirîya Pêşîn-Çirîya Paşîn, Hejmar: 7, 38-40.
- Vali, Shahab (2021) *Şehnameya Kurdî Rustemê Zal û Heft Xana Wî*, Stenbol: Avesta.
- Weqfa Mezopotamyayê (2021) Komxebata Termînolojîya Folklorê, Xebata Neçapkirî.
- Xanî, Ehmedê (1942) Memozîn, *Hawar*, Hejmar: 45, 6-9.
- Yaman, Pinar Çakin (2015) Serpêhatîya Mala Kapreşîyan, *Folklorê Kurdan*, Çirîya Pêşîn-Çirîya Paşîn-Kanûna Pêşîn, Hejmar: 4, 47.
- Yaş, Zeynep (2021) Efsaneya Mem Şivanê Mîrê Mirazan, *Folklorê Me*, Adar-Nîsan-Gulan, Hejmar: 9, 11-13.
- Yıldırım, Kadri & Ramazan Pertev, Mustafa Aslan (2013) *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.
- Yıldırım, Kadri (2010) *Ehmedê Xanî-Mem û Zîn (Çeviri ve Kavramsal Tahlil)*, Stenbol: Avesta.

Perawêz:

¹ Hejmara yekem a kovara *Asoy Folklor* bi navê *Karwanî Folklor* belav bûye û di hejmara duyem da navê *Asoy Folklor* wergirtîye û heya dawîya weşana xwe bi wî navî dewam kirîye.